

A Gránátos-utca és épületei.

BEVEZETÉS.

Széchenyi 1820-ban egyik korai pesti tartózkodása alkalmával ezt jegyezte fel naplójába :

Pest egészében egy beteg ifjúval hasonlítható össze, aki növésben van, de nem egészséges és nem erős . . .¹⁾

A város — amint Széchenyi láthatta — éppen nem volt városias. Girbe-gurba utcák, az utcasarkok hol tompa, hol hegyes szögbe mennek ; kövezete gyalázatos, világítása igen hiányos. 1772-ben Budán volt már egy pár olajlámpa — Pesten azonban 1790-ig egy sincs ; addig a rendelet tiltja, hogy a lakosság az esti harangszó után az utcákon kóboroljon,²⁾ s amikor aztán már nem lehetett ezt a rendet fenntartani, s az utcákon lámpákat kellett égetni, azok csak éjfélig égtek, egyedül a rendőrség háza előtt égett pirkadásig, no meg — farsangkor mindenütt. És a lámpák milyen messze voltak egymástól?! Budán 120 lépésnyire, Pesten 60 lépésnyire.³⁾

De később is bajok voltak a világítás körül. Még a mult század közepén egy bizonyos Hajnal nevű pesti nagykereskedő volt a városi világítás bérlője, de a nagykereskedő csődbe került, s ebből az alkalomból írta egy újdondász :

»Hajnal pesti nagykereskedő megbukott, ez azért nevezetes ránk nézve, mert ő bérelte ki az utcai világítást, úgyhogy mi kétségbeesve kiáltunk fel : most mindjárt sötétben maradunk! Hajnal úr eddig sem igen felelt meg nevének, mert bizony nem igen szerette terjeszteni a világosságot, s igen jó lesz már, ha új hajnal virrad ránk valahára a gázvilágítás létrejöttével.«⁴⁾

Járda 1700 június 22-e óta van Pesten. A városi tanács ekkor rendeli el, hogy a háztulajdonosok házaik előtt egy öl széles járdát kövezzenek — de csak a Váci-utcában : így a város többi utcája csupa por és sár, s a városi jegyzőkönyveknek csaknem minden lapján olvasunk valamit az utcai pocsolyák tárgyában.

Sőt még 1873-ban is, amikor Jankó János karikatúrát rajzolt Pest utcájáról, képen rendezetlen házsort látunk, s a szoborékes háromemeletes bérpalota mellett düledezőfélben lévő viskó áll, melynek szomszédja az ékes tympanonos egyemeletes magánlak. Az utcán pedig a közmunkatanács akkori alelnöke áll és a fületövét vakarva úgy imádkozik : — Szent rend, jöjjön el a te országod Pesten is!⁵⁾

Éz sem érthetetlen. Mikor 1667-ben Tollius Jakab »oktató és orvos« Pesten járt — úgy írja le a várost, mint amely az ostromok alatt sokat szenvedett; s ettől kezdve annak rendszeres városrendező politikája József főherceg nádor idejéig egyáltalán nem volt. És mivel II. József határozata szerint Pozsonyból a főhivatalok az ország központi fővárosába kerülvén, azok székhelye Buda lett — Pest továbbra is oly elhanyagolt maradt, mint annak előtte volt.

A kövezés csak a múlt század közepén lesz itt általános, de az is lassan megy, alig halad. Az 1838. évi nagy árvíz után még olyan belső utca, mint az akkor Kolbacher- vagy Zöldkert-utcának nevezett mai Reáltanoda-utca is annyira sáros utca volt, hogy a Magyar-utca sarkán 1847-ben kétemeletesnek épült, most már háromemeletes ház lépcsőházában még *ma is* megvan az a sárkaparó, amelyen az utca sarát a bejövők csizmájukról vagy cipellőikről kénytelenek voltak lekaparni.

Még csak a Belvárosban van egy-két utca, mely ki van kövezve: — ezek a Váci-, Űri- és Nagyhíd-utcák — de egyebütt por vagy feneketlen sár található. S milyen az a kövezet is! »Mint borsószem a rostában, úgy rázódol szekered oldalai közt, ha kocsizol rajtok — írja Fáy András a század első negyedében. — A külvárosokban pedig sok helyen kocsidöntő pocsolják, kerékfogó sarak s undok szemétdombok vesztegelnek, mint akármely rossz faluban. Határa a töltés hiányában keresztül-kasul van utakkal szegdelve, s utczái az őszi esőzésekben és tavaszi olvadásokban majd járhatlanok, esteledésekben pedig veszélyesek.«⁶⁾

Az utca egyéb kellemetlenségei közé tartoztak még 1820-ban a koldusok és kéregetők, a visszataszító nyomorékok, akik tolakodók és egykönnyen nem voltak elzavarhatók.

Ugyanilyen látvány volt az alsóbb néposztály gyermekeinek nagy tömegben való ténfergése szerte az utcákon. Ezek is kéregettek s ha alkalom adódott — loptak . . .

Az utcákon nem takarítottak rendesen. Csupa piszok és szenny volt minden. Vásárok alkalmával az ott heverő, álldogáló állatok, ott veszteglő szekerek szalmája, falatozó vidéki pór nép, a sütő-főző lacikonyhák után rengeteg piszok és szenny maradt. A kertészek kiegyeztek a várossal, hogy azt ők elszállítják trágyának, de a kertész-szolgák csak úgy tessék-lássék takarították be, s a szenny nagyrésze s a förtelmes bűz ottmaradt. S ha aztán jött a szél, a piszkot felkavarta, felkapta és szertevitte a városba, a járókelők arcába-szemébe s a nyitott ablakokon át a lakásokba.

És a sár! Ha az őszi tartós eső rászakadt a városra, másnapra a legtöbb utcában bokáig érő lett a sűrű iszap, sár. Alig lehetett járni az utcákon, tiszta ruhában pedig éppen nem, mert a veszettül hajtó szekerek és kocsik szerte fröcskölték a sarat.

Arany 1877-ben éneklí *Epilogus* című aranyi életbölcse ségű versében :

Ha egy úri ló-csizzárral

Találkoztam s bevér t sárral:

Nem pöröltem, —

Félre álltam, letöröltem.

Ez nem lehetett ritka eset, sőt a pesti por és sár csaknem közmondásos volt. Széchenyi 1834 júniusában, aldunai útján kezdett meg egy soha be nem fejezett irodalmi munkát, melynek címe volt: *Pesti por és sár*. Hogy az a cél, amelyet e műve szolgált volna, továbbra is szeme előtt lebegett, bizonyítja az, hogy 1858-ban, még döblingi magányában is foglalkozott vele s előszót kezdett hozzá írni.⁷⁾

E nagy és általános bajon az állandóan tervezett kanalizálás segített volna, de a por, amely a tüdőre szállt, egyre kavargott a levegőben, és kész volt a sok betegség.

Vásárok idején az előkelőbb útvonalakon a magisztrátus locsoltatott — de ha nem volt vásár...?

A házak ereszein nem volt bádogcsatorna: a falak aljába zuhogott le a víz, enyhébb téli napokon a hólé.

Akkor még az utcákon vágták a fát. Ott fűrészelték, s a fűrészport a szél vitte a járókelők, a sétálók szemébe.

A város lakosai közül a módosabbak, a tanultak, a hivatalbeliek, a kereskedők, a művészek. Ezek biztonsága és kényelme érdekében kellene a városnak áldozatokat is hoznia — de mikor, hány emberöltő multán válik valóra az úri osztálynak az az igénye, hogy a tüzelőfaapritás ügye rendeztessék?

Ilyen hangulat terjeng az utcák során.

A Pesten lakás azokban az időkben nem tartozik mindenkinek vágyálmái közé. Lám Orczy Lőrinc báró főispán, tábornok és költő, tarnaőrsi magányában, mikor egy városi skandalumról énekel⁸⁾ azon a címen: *Farsanggal történt verekedés Pesten*, rigmusát azzal a felsóhajtással végzi:

Boldogok ezerszer! kik nagy Várasoktól
Távul vigadhatnak ál ortzás *Báloktól*,
Óhajtják magokat *Redout* Palotáktól,
S lábok nem hólyagzik *Menuet* Tántzoktól.

Pestvárosnak még farsangi örömei sem érnek fel a jó falusi örömmel. Por, sár és hólyag a talpon... ez nem az igazi magyar élet!...

A kisváros igénytelensége, a kelet és nyugat határának maradisága. Ez minden utca és tér sajátja, a félreeső kis utcáké éppen úgy, mint a fő-utcáké. Ilyen volt a rövid, elhagyatott Galamb-utca, Tél-utca, meg a Tyúk-utcácska, vagy akár az előkelő, forgalmas Váci-utca, vagy a Hatvani-utca.

Pedig a Hatvani- vagy Egri-utca, amint nevezték, mely a Dunaparttól, a város főtemplomától keletnek nyúlt s a Hatvan s Eger felé irányuló nagy forgalom főútvonala volt — a városnak tekintélyes utcája.

Ennek az utcának egyik párhuzamos szomszédja észak felé a mai Kamermayer Károly-utca, mely a Szerviták iskolájától, amely a mai Szervita-tér közepén, a szobrot körülvevő pázsit helyén volt,⁹⁾ a városfalig ért. Egy darabja névtelen, más darabja a kanyargó Szervita-utca egy része. Ez is élénkforgalmú útvonal. Itt van a visszavívás után elég jókarban megmaradt török templom, melyet kissé átépítettek, felszenteltek és a szervitarendnek adták át, s ott ájtatoskodott az egész környék lakossága.

E két útvonal alatt volt a Duna felé az igen forgalmas Úri-utca — amelyet ma Petőfi Sándor-utcának mondunk — és ennek közvetlen közelében feljebb az az utca, melyet régente Irgalmasok-utcájának, majd utóbb Gránátos-utcának neveztek.

Ez ha nem is hosszú, de mégis különös jelentőséggel bíró utca. Benne áll — a nem is városi, de országos jelentőségű épület: Tekintetes Pest, Pilis és Solth törvényesen egyesített vármegye curialis épülete, a Vármegyháza. Országos jellegű, hiszen már akkor is úgy vallották, hogy ez a vezérvármegye . . . és a német városban — a magyar sziget.

Pedig nem is jött nagyon városszámba az akkori Pest. Csaknem mezőváros; példázza, hogy az 1700-as évek elején a legkevesebbet adózó szabad királyi városok közé tartozik. Buda négyszerannyi adót fizet. Amikor a XVIII. sz. elején a háború közeledtével megindult az adóbehajtás, az országra 3,200.000 forintot vetett ki a császári parancs, amiből Pest városára csak 2069 frt 54 kr. esik.

Szabad királyi város, de inkább — mint mondtuk — sz. kir. mezőváros, melynek legnagyobb vagyforrása akkor még nem az ipar és kereskedelem, hanem az állattenyésztés és a mezőgazdaság.

A kereskedelem nem országos, tisztán helyi benne. Lakosai — a császári adminisztráció durván németesítő politikája szerint (*Metropolis Hungariae germanica facta est!*) túlnyomóan németek, s amikor a császári kamara a városi magisztrátust kijelöli — tagokul nem talál jobb neveket, mint Welsersheim, Hoffert, Kolbacher, Kell és Leistner Tóbiás . . .

Az ország tősgyökeres magyar vidékei a magyarság szellemét be akarják vinni a városba, azért házat vásárolnak. Így lesz »Hausherr« Pesten Gyöngyös, Nagykovács, Kecskemét, csupa színmagyar helység, amit ha kelletlenül is — el kell, hogy fogadjon a német város.

A város egészséges fejlődése szempontjából csak az az egyetlen momentum volt magyar szempontból is szerencsés, amikor III. Károly király, Széchenyi primás végrendeleti hagyományából a beckói és a csejthei uradalmak e célra rendelt értékének felhasználásával Pesten felépítette a török háborúk rokkantjai számára azt a hatalmas otthont, mely idők multával kaszárnya, majd utóbb Budapest székesfőváros központi városa lett.

Ez a nagyméretű építmény a város szívében állt. Az akkor még fennálló bástyafalak keleti sora alatt és elhúzódott az északról-délnek menő első átlóútig.

Íme, egy utcába szorul a város magyar tényezője, a megyeház és német védbástyája, a kaszárnya; s ez az utca a mai *Városház-utca*, az egykori *Gránátos-utca*.

A GRÁNÁTOS-UTCZA.

A mai Városház-utca régi útvonala Pestnek; kétséget kizáróan tudjuk, hogy a középkorban is volt utca e nyomon.

Akkor a belső szakaszát Kalácsütő-utcának nevezték.¹⁰⁾ Feljegyzések szólnak erről, sőt Pest vármegye házának északi szárnya alatt csak nemrégiben történt földmunkák során rábukkantunk olyan falmaradványokra,

melyek sütőkemencék nyomaira vallottak, amelyek az utcának középkori elnevezését támogatják. Ez az utca az egyik forrás szerint ugyan Szervita-utca volt,¹¹⁾ de más és szavahihető kutató szerint Irgalmasok-utcája (németül Barmherzigen-Gasse): a Teleki-háztól a Hatvani-utcáig ért.¹²⁾ Rómer megindokolja, miért kapta az utca ezt a nevet.

»Az irgalmas barátok — írja az invalidus palota leírásának befejezése után — (az ezerhétszázhuszas években) ugyanott lakhelyet és alapítványt nyertek, hogy a sebesült vitézeket ápolják.«

1750 táján megfogyatkoztak a vén harcosok, s a néhány béna, magatehetetlen emberért nem volt érdemes a nagy épületet fenntartani — hát kaszárnya lett belőle. Mária Terézia idejében gránátos ezredek szállták meg, s akkor az utca neve — polgári és katonai ajkakon — Grenadiergasse, ami a magyar úri rend nyelvén Gránátos-utca, a cselédi és parasztleányi szóhasználatban Granadéros-utca.

Ezt a nevet viseli mindaddig, amíg Budapest a rokkantak házából Károly-kaszárnyává lett nagy épülettömböt a katonai kincstártól megváltotta, hogy a nagyvárossá fejlődött királyi székhely és magyar főváros városházává építse át. Ez megtörténvén, az utca neve 1900 óta Városház-utca.

*

A Gránátos-utca telekfelosztása idők múlásával nagyon megváltozott. Ha Rómernek régi telekkönyvek alapján nagy gondal készített térképét¹³⁾ nézzük, azon a Hatvani-utcától a szervita-iskoláig az Irgalmasok-utcájának nyugati házsorában nyolc házhely, s a hetedik és az utolsó között egy utca-átvágás (keresztutca) van. A Schmall közölte térrajz¹⁴⁾ az Úri-utca 19-, 20- és 21-ik számú telkeket (tehát az Úri-utca és Ferenciek terén lévő saroktelken álló mai Cziráky-bérpalotát, a Trattner—Károlyi ház elfoglalta két házhelyet) egynek mutatja, mely az 1687—1696. évek között beépített, s e szerint az Invalidusok¹⁵⁾ utcájában hét házhely van. Bierbauer Virgil térképén szintén hét házhely van. Az 1854. évi, Haeufler közölte térkép¹⁶⁾ már tíz házhelyet mutat. Az 1858. évi hivatalos adatokból készített háztulajdonos-mutatóból¹⁷⁾ nem derül ki, hogy a Gránátos-utca nyugati házsora hány házból áll, mert a tíz házsám össze-vissza ugrál: a Trattner—Károlyi-ház száma 3, a megyeház 5, a rokkantak palotája 10.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Schmall-féle tervrajz szerinti nagy, három házszámmal bíró telek 19-es száma eredetileg a Beleznay-örökösöket illeti; ők azonban protestánsok lévén, az akkori szigorú rendelkezés szerint nem vehették birtokukba (ob incapacitatem dominii), s valószínűleg ekkor és így egyesült a telek a szomszédos nagy telekkel.

Ma a Városház-utcának összesen húsz házsáma van, és dacára annak, hogy a keleti házsoron van a nagy homlokzatú vármegyeháza, a három és félszer akkora homlokzatú központi városháza és a kis tér nyílása — itt mégis annyi a házsám, mint a nyugatin: itt is tíz a házhely két utcaátvágással. És míg a Rómer-féle térképen ez utóbbi telkek mindkét utcára szolgálnak (Irgalmasok-utcája és Úri-utca, s a házsámok ez utóbbi utcára esők), addig a Bierbauer-féle térképen a Hatvani-utcától az első három

két utcára, a következő három a Zsibárus-utcáig csak a Gránátos-utcára szolgál. Ma ellenben a 6-os számú átjáróházon és a Pilvax-köz két oldalán álló két nagy házon kívül mind csak a Városház-utcára nyílnak.

A Gránátos-utcát sem a katonai hatalmasságok, sem a megyei urak — ez utóbbiak között az első nem kisebb úr volt, mint maga a palatinus, aki a megye főispánja mindenkor — nem tudták rendbehozatni a várossal. Az a szerencse, hogy az 1838-i nagy árvízkor egy jókora része vízáradatmentes volt, így ebben a tekintetben az utcára nézve rossz volt: nem kellett »rendbehozatni«.

1847-ben az utca kövezésének kérdése tengeri kígyó. Sokat beszélnek róla, sok ígélet hangzik, sőt úgy látszik foglalkoztak is vele, de csak nem akart a munka befejeződni. Ezt sejteti az *Életképek*¹⁸⁾ újdondásza, aki kétszáz pesti újdonsággal kedveskedik a fővárosi és vidéki olvasóknak és ezek között:

111. A Gránátos-utcát még mindig kövezik.

A tompaszöbbe menő utcán nagy volt a forgalom, és erre túl keskeny volt. A Belváros 1870—80. évi rendezésekor már eleve tervezték, hogy nyolc öltre kiszélesítik, és 1873-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa már valóban foglalkozik is a Gránátos-utca szabályozásával és kimondja, hogy »a jelenlegi postahivatallal átellenes oldala érintetlenül hagyandó és az utca szélessége a Hatvani-utca sarkán 8 öltre vitessék s ezen pont a megyeház sarkával köttessék össze.«¹⁹⁾

A HATVANI-UTCAI KÉT SAROK.

A Gránátos-utca dél felé a Hatvani-utcába torkolt. Ez igen nagyforgalmú utca volt és igen előkelő. Nyugaton a Ferencesek temploma az utolsó épülete, amelyik Alcantarai Szt. Péternek volt szentelve, azért az utcát a középkorban Szent Péter-utcájának nevezték.

Ebben az utcában volt egykor az egyetemi füvészkert, aztán itt szabtak ki helyet a nemzeti múzeumnak és a nemzet színházának. Itt volt az előkelő Fehér Farkas-szálló, ahol, ha Pesten volt, báró Wesselényi Miklós, az árvizi hajós nagynevű atyja, és Kazinczy Ferenc lakott.²⁰⁾ Ezzel a házzal szemben szerkesztette Kultsár József az első, Pesten megjelenő magyar ujságot, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*-at. Ebben az utcában volt az egyetem orvosi fakultása, és itt volt Grassalkovich herceg pesti beszálló palotája.

A nagyforgalmú főutca, az olykor Egri-utcának nevezett Hatvani-utca nem élvezett azért különösebb gondozást. A viszonyok ebben az utcában sem jobbak, mint a többiben: a világítás a sötét éjszakákon éppen olyan silány, mint akárhol másutt, s ha holdtölte van, akkor a hold csak úgy világít ide, mint a szűk Megye-utcába. A por nyáron kibírhatatlan, a sár télen átgazolhatatlan. A múlt század negyvenes éveiben kezdik az utcát kövezni a Ferencesek-tere felől, de a Kerepesi-út felé már nem futott a jóakarattól; legalább azt írja az *Életképek*,²¹⁾ hogy »nagyon furcsán veszi ki magát az egyébiránt jó járdának mintegy hatvan lépésnyi

társége, minden kövezettől megfosztottan, igen alkalmatlanul meggyűlt sárhalom által eldísztelenítve».

A kor igénytelensége az, hogy abban az utcában, amelyikben a Krózus-gazdagságú herceg, a királyi, utóbb valóban királyivá lett Gödöllő ura, a hódolva imádott királynő barátja, az excellenciás úr, az aranygyapjas vitéz, a Szent István-rend nagykeresztese, koronaőr, a zászlós úr lakott fényes udvarával, ahol annak palotáján a rengeteg tölgyfakapu fölötti erkélyt sokszoros nagyságban kifaragott terméskő Atlaszok tartották, s ahol a palota ablaksora a viaszgyertyák ezrének libbenő lángjától volt ragyogóan fényes — ott az utca miben sem volt különb, mint akármely falusi főutca.

A pesti telkek forgalmi értékének nagy emelkedésére jellemzésül elég felhoznunk, hogy a saroktelek, melyen ma az úgynevezett Standard (volt Dreher)-palota áll, az utolsó telekvásárlás alkalmával bírói becslés szerint meghaladta az egymillió forintot: kétszáz esztendővel ennek előtte ingyen, vagy — ha nem a kamara jóvoltából kapja, de rendes úton-módon megvásárolja — csaknem ingyen jut az új telektulajdonos kezébe. Pedig a telekkel egyéb »bénék« is jártak, amiket akkor különösen megbecsültek a városi polgárok: ilyen volt — hogy egyet említsek közülök — a polgári jognak megszerzése öt forinton, ami különben jóval több lett volna. A telek tulajdonosának városi értelemben nemesi előjogokat biztosított.

Azt az 506 négyszögöles szép területet 1694-ben ingyen kapta meg a budai kamarai adminisztrációtól Pöck János Boldizsár élelmezési főbiztos, aki a hírneves Heissler tábornoktól a Budavár visszavételében kifejtett dicső érdemeiért ajándéku nyert azon közelfekvő gyönyörű telket is megszerezte, amelyen ma a királyi bérpalota áll a Ferenciek-terén s az Apponyi-téren. — A Hatvani-utcai telekre Pöck egy háromszobás házacs-kát rakatott s benne élte egyszerű, zajtalan életét. 1730-ban Grassalkovich Antal kir. jogügyi igazgató — aki a neoacquistica idején a vagyonok rendezésének munkája közben a maga vagyonkáját is úgy rendezte, hogy abból valóban krózusai vagyon lett — megvette ezt a viskót s annak helyére a régi Pest legszebb palotáját varázsolta (1735).

Ki volt a tervező művésze? — ma nem tudjuk bizonyossággal, de Réh (Révhelyi) Elemér véleménye szerint²²⁾ az 1724-ben Pesten megjelent Mayerhoffer András (az idősebb, 1690—1771) volt a mestere, aki Pesten és többfelé a hazában alkotott maradandó értékű építményeket. — A palota, mely a Hatvani- és Gránátos-utcák sarkán pompázott, a magyar építőművészet páratlan emléke, és annakidején díszre volt annak a mellék-utcának is, amely a hatalmas kaszárnya és a hatalmas vármegyeház folytán igen forgalmas volt.

A Grassalkovich-ház ragyogó napja a családdal együtt a sötétségbe hullott. A nagy vagyont megemésztette az élet, s az utolsó herceg halála után az a megyei törvényszéknek, mint csődbíróságnak a keze közé jutott, s ezzel a sors a gyönyörű palota végzetére rányomta a pecsétet.

A fényes multú fejedelmi hajlék az Iparbank tulajdonába került, de már úgy, hogy — a főváros művészi szépségének nagy kárára — a lebontási kötelezettség a telekkönyvbe bekebelezetett.

A lebontás tárgyában a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a mult század hetvenes éveinek végén többször hoz döntést, de mindig csak úgy, hogy *esse delendam*.

Az 1878. év elején »a Hatvani és Gránátos-utcák sarkán lévő épület lebontási kötelezettségének törlését« kérte a tulajdonos bank, amikor a tanács a következőképpen határozott:

»A szabályozás, illetőleg utcaszélesbítés, mely által a szóbanálló épület érintetik, egyike a legfontosabbaknak, mert a Gránátos-utca három középülethez vezet, melyeknél fogva itt kétségtelenül mindig nagy forgalom leend, melyet a jelenleg alig négy öl széles Gránátos-utca közvetíteni képelen — ez oknál fogva a lebontási kötelezettség, mely amúgyis 1887-ig meg lett hosszabbítva, okvetlenül fenntartatik.«²³⁾

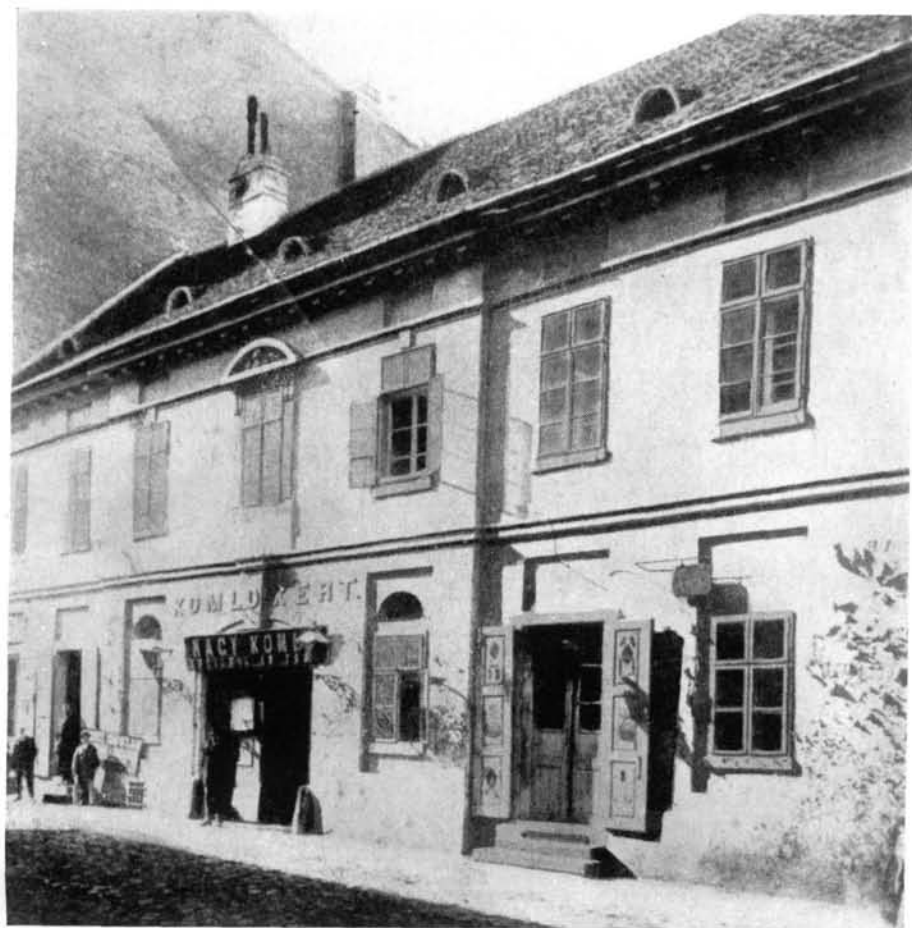
Később a Grassalkovich-épület a fővárosi postaigazgatóságának adott otthont, és az ott is volt mindaddig, amíg a szomszédos utcában fel nem épült az önálló nagy főposta-palota, s akkor helyébe jött a Grassalkovich-palota új lakója: az államrendőrség, mely ott is maradt mindaddig, míg a régi, már divatját multa Európa-szálló Ferenc József-téri gyönyörű épületét el nem foglalhatta. Amikor a rendőrség a Hatvani-utcai palotába beköltözött, Thaisz Elek rendőrfőnök az épület átalakítására kér építési engedélyt, amit a Közmunkatanácstól megkap, de azzal a határozott kikötéssel, hogy a már régebben kiadott lebontási kötelezettség az egész házra nézve érintetlenül fennmarad.²⁴⁾

A rendőrség új épületet kapván, a Grassalkovich-palotának ütött a végórája. A palota fénykorában — amint az 1696-ban készült *Zaiger*-ből sejthető — nagy udvarral, valószínűleg kerttel is bírt, mert határa a vármegyeház telke, illetve a Vármegye-utca volt. A csödtömeg kívánságára a palota kertjét értékesítették, s akkor jutott új gazdához a Gránátos-utca és a Vármegye-utca több házhelye, s akkor épült fel itt többek között az a sarokház is, amelynek földszintjén a »Zenélő Óra«-korcsma, emeletén az »Arany Ökör«-kávéház volt, évtizedeken át nagy szerepet játszva.

A Grassalkovich-palota másfél évszázadon keresztül állott a helyén, s akkor áldozatul esett annak, hogy nem ismertük még a műemlékek védelméről szóló kultúrtörvényt.

A barokk építés e remekére a »városrendező« kimondván az ítéletet, annak helyébe a dúsgazdag és bőkezű nagyiparos Dreher ötemeletes bérpalotát építtetett, melyet a fővárosi közmunkatanács a Hatvani-utca régi vonalában engedélyezett. A rendezés során világossá lett, hogy az a fővonal, mely a Keleti pályaudvartól — az építendő új Dunahídon keresztül — sugárirányban átvezet az új Buda szívébe, az akkori szélességben fenn nem tartható. Tehát az utca északi házsorát lebontatván, az újabb házakat jóval beljebb engedélyezte, az utca új felszabadult területét kisajátítván. Így állott elő az, hogy a már fölépült és lakott Dreher-palota Hatvani-utcai homlokzata a házsorból kiállott, s azt csak úgy lehetett az utca vonalába hozni, ha a háznak e része lebontatván, annyival beljebb új homlokzatot nyer.²⁵⁾ Ez meg is történt, s ma már a régi nagyszerű Grassalkovich-palota helyének története lezárult.

A régi Pest ismerői és szerelmesei maiglan fájlalják a Grassalkovich hercegi palota eltűnését és azt, hogy abból a tervező építész nem menthette

13. A Komlókert a Vármegyházával szemben.

14. A »Zenélő Óra« és »Arany Ökör« háza.

meg az utókor számára a főhomlokzat közepén lévő két hatalmas Atlasz-tartotta erkélyt finom kórkorlátjával. A mai kaput őrző két óriás eltörpül azok mellett a régiék mellett.

A Hatvani- és Gránátos-utcáknak a Duna felé eső oldalán állott egykori háromemeletes sarokházról — melynek kapuja mindig a Hatvani-utca felől volt — talán egyedül csak azt említhetjük meg, hogy itt lakott Vahot Imre, a negyvenes évek ismert szerkesztője és szép sikereket megért színpadi írója, aki az akkor Kecskeméten színészkedő Petőfinek lehetővé tette, hogy a nem neki való pályát elhagyva Pestre jöjjön és mint a Pesti Divatlap segédszerkesztője, úgy-ahogy megéljen (1842).

A Gránátos-utcának ezen az oldalon a következő jelentős háza a második. Ez a maiglan fennálló régi építmény a két nagyudvaros, úgynevezett Trattner—Károlyi-ház. Talán a főváros egyetlen háza, amelyet ma még — ha csak elvétve is — a régi százesztendő előtti tulajdonosa nevének emlegetnek a régi pestiek.

A TRATTNER—KÁROLYI-HÁZ.

A Vármegye-utcával éppen szemközt áll a hatalmas Trattner—Károlyi-ház; nagyjából még ma is ez a neve az őspestiek körében, ha a Trattner—Károlyi-név már régesrég el is tűnt a feledés sűrű homályában. A régi könyvekkel foglalkozók jól ismerik és becsülik e nevet; sok becses és szép könyv címlapjának utolsó sora mondja: »Trattner—Károlyi betűivel«, mert nyomdászok voltak, és pedig az elsők közül valók, akik a modern értelemben vett könyvet adták a művelt olvasó és kutató közönség kezébe.

A török hódoltság után, amikor nem a házak, de a házhelyek kaptak számot, ez a 20. számú volt, és első gazdája a stíriai származású Kalcher Márton kőművesmester volt, akit a városi polgárok azzal tiszteltek meg 1692-ben, hogy a 32 tagból álló tanács egyik tagjának megválasztották,²⁶⁾ sőt akiből utóbb a város főkamarása²⁷⁾ lett és aki — tekintélytől környezve — 1701-ben halt meg.

Kalcher özvegye — mivelhogy a várospolitikus szereplés, ügylátszik, már akkor is sok pénzt vitt el — férje halála után nagy megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy boldogult férje-ura a gyönyörű háztelken kívül még 3887 forintnyi adósságot is hagyott reá, s ekkor, hogy kissé rendezze anyagi viszonyait, a telket és az azon épült, valószínűleg kis házat értékesítette. De hiába — egészen még így sem tudott megszabadulni az adósságtól, mert bár azért a házért 1696-ban 50 forintot fizetett Kalcher, özvegy Kalcherné azt 1717-ben csak 3000 forinton tudta Kayser János Sebestyén kir. sőtisztnek eladni; így az adósságból még csaknem ezer forint nyomta tovább is az özvegy gondterhelte lelkét.

A ház később Trattner János Tamás udvari könyvnyomdász-mester tulajdonába került, aki Bécsben kezdte meg magyar könyvtermelő munkásságát. 1783-ban kapta meg az engedélyt — s itt a családjának egy másik tagja, a munkás János Tamás bírt már nyomdával, s utóbb e két vállalat egyesülvén, Trattner nagy tekintélyre és vagyonra tett szert.²⁸⁾ Atyja, Mátyás 1822-ben nyert donationális levéllel a magyar nemességet és

a Petrózai előnevet nyerte. Mint ilyen szerezte meg az Űri- és Gránátos-utca közti nagy telken épült házat.

Az ekkor már 612-es számú házat Hild József (1789—1867) építész — aki atyjával, Jánossal »a neoklasszikus bélyeget ütötte fejlődő szép fővárosunkra«²⁹⁾ — Károlyi István ügyvéd és nyomdatulajdonos, Trattner Mátyás veje megbízásából 1832-ben építette.³⁰⁾

A nyomda e ház Űri-utcai részében volt (Koronaherceg-, ma Petőfi Sándor-utca), s hogy 1824-ben a később oly szépen és melegen elparentált, harmincnyedik évében lévő János Tamás meghalt,³¹⁾ nyolcvan éves atya, Mátyás a *Tudományos Gyűjtemény*-ben,³²⁾ aggkorára is hivatkozva ugyan, mely már a pihenés ideje lenne, de mégis kinyilatkoztatja, hogy »fijam hideg árnyéka eránt való tekintetből is azon Könyvnyomtató Intézetet, melyet én állítottam fel, 's melyet tsüggedhetetlen szorgalmú fijam olly nagy tökéletességre vitt — úgy mint eddig ezentúl is — folytatni fogom.«

De nem soká folytathatta. 1828 februárjában, éppen az a dermesztően hideg nap, amikor az irodalom nagy aggastyánja, Kazinczy hosszabb tartózkodásra Pestre érkezett, a magyar kultúrának gyásznapja is volt. »A nyolcvanhárom esztendő Trattner azalatt temették« — írja Kazinczy feljegyzéseiben.³³⁾ A nyomda gazdátlan maradt, mert egyetlen életbenlévő fia »Cs. Kir. Igenieur Kapitány« volt, s így a családtagok közül csak Károlyi István vállalhatta a kegyeletes és kötelező feladatot, hogy a nyomdát tovább fenntartsa.

Károlyi Istvánnak felesége 1824 óta Petrózai Trattner Mária volt, a nemességszerző Mátyás leánya, és noha az adományozás idejében annak három fia és öt leánya volt — utóbb magszakadás folytán a híres Trattner-nyomda is Károlyi István tulajdonává lett s az tovább Trattner—Károlyi néven állott fenn és dolgozott nagy buzgalommal.

Így lett közismertté a Trattner—Károlyi-név, és így maradt a két tágas, nagyudvaros ház : Trattner—Károlyi-ház.

Pedig azóta többeket uralt. Utóbb dr. Papp Géza politikus, országgyűlési képviselő tulajdonában volt, akinek halálával oldalági családja örökölte.

A magyar tudománytörténetben még azért is nevezetes a Trattner—Károlyi-ház, mert mielőtt a M. Tudományos Akadémia hosszú küzdelmek és nehézségek után saját otthonába jutott, ennek a háznak első emeletén voltak a helyiségei.

A Trattner—Károlyi-házban a következő helyiségei voltak a Magyar Tudós Társaságnak : egy terem a kis-, nagy- és igazgatósági gyűlések számára (a közgyűléseket 1838-tól addig, amíg a magyar szabadságmozgalmak kitöréséig ilyeneket tarthatott, a vármegyeháza nemzeti történelmünkben is szerepet játszott közgyűlési termében, majd 1858 és 1864 között a Nemzeti Múzeum nem kevésbé nagyemlékű termében tartották), négy tágas szoba a titkári hivatal, egyben a bizottsági ülések számára, levéltári helyiség, iroda, előszoba, négy kisebb szoba a könyvtár (még persze nem a Teleki-könyvtár) számára. A pénztár egy vasajtós külön szobában volt s ez a pénztárnok lakásával, két szolgakasszal a helyiségek folytatása.³⁴⁾

Mikor aztán végre a Dunaparton felépült a pompás palota, és a tudós társaság nagy költő-titkára bánatos szívvel és nem alaptalan megbántódással énekelhette, hogy:

»A tudománynak háza vagyom«

(Arany János: »Ártatlan dac«) — az Akadémia helyiségei itt kiürültek, és azóta nem a magyar tudományosság, de a városi élet munkál benne.

A Trattner—Károlyi-házban munkálkodó Tudós Társaság az ikerfőváros egy életrevaló német ujságíróját arra ihlette, hogy érdekes verses városleírásában erről is megemlékezzen és négy Blumauer-ízű verssorában megörökítse a ház hírneves voltát.³⁵⁾

A LIBASINSZKY-HÁZ.

Nem széllóbálta nagy cégér hirdette, de mégis közismert ház volt a Libasinszky-ház a Gránátos-utcában. Tőszomszédja volt a Trattner—Károlyi nagy »durchhaus«-nak, így hát egészen hiábavalóság volt, hogy ez is átjáróház legyen. A régi számozás szerint 462-es számú volt, az új, utcák szerinti számozás azután a Gránátos-utcai 6-os számot adta neki, s így volt átjáró az Uri-utcai 5-ös számú kapun át a forgalmasabb, előkelő szomszéd utcába.

A töröktől való visszafoglalás után a 18-as számú ház volt; ma a ház helyén a 8. számú ház áll. (Nemcsak ezt a Libasinszky-házat ismerték a pestiek. — A mai Ferenc József-tér és Mérleg-utca sarkán állott egy keskeny kétemeletes ház, melyet Libasinszky Vince polgári szabómester a jeles Hild Józseffel építtetett. Ezt 1836-ban 128.000 forinton és 300 darab aranyon — rengeteg pénz ez — megvette az akkor még a magyar nevet is viselő Kóburg-Koháry herceg s abból gyönyörű palotát csináltatott magának. Korábban hát ez volt a Libasinszky-ház.)

A Gránátos-utcai Libasinszky-ház dísztelen, keskeny épület volt. A Koronaherceg-utcává lett Uri-utcában — melyet a költő születésének százados évfordulója alkalmából a Fővárosi Közmunkák Tanácsa Petőfi Sándor-utcának nevezett el (1923) — a felső házszélen lévő szűk kapunyílása mellett kávéház volt. Történelmi emlék. A márciusi nagy napokon ott forrt, ott kapott életre a nemzet évszázados nagy szabadságvágyából született Akarás. Az a kávéház volt a híres Pilvax, a márciusi ifjúság törzskávéháza.

A ma már a feledés homályába merült Libasinszky név — valamikor sokat emlegetett név volt. Először mint egy kalandos életű fickóról beszéltek, midőn a Pesten először feltűnt Libasinszkyról szóltak. Lengyelországból mint maradhatatlan kózsá lélek jött ide, kebelén kenyere, hátán volt a háza . . . Nem a semmiháziakból való, beáll mindjárt szabóinasnak — és a végén tizennyolc lovat tart az istállójában. Ki tagadná, hogy lengyel úri vére volt a gyerekeknek!

Nagy szerepet játszott, dúsgazdag iparossá lett — egyik fia Vince, genialis katonai építő, nagy műbarát, akit szerencsétlenné tett a gellérthegy citadella. Nem az ő terve szerint építették fel, az ő kitűnő tervét elvetették, s ez a csalódás lelki betegé tette.

Vincének négy szép liliom huga volt — ezek a Libasinszky-vagyont az Aigner-, Ádám-, Oeffner- és Dulácska-családok között osztották meg.³⁶⁾

A Libasinszky-ház helyén ma egy jóval szélesebb — már nem átjáró — ház van, melyet a század első évtizedében Kovács Sebestyén Aladár műegyetemi tanár, a vízépítészet tudósa építtetett s az ma is a család tulajdona.

A KOMLÓKERT.

A Gránátos- és Vármegye-utcák sarkán az »Arany Ökör« kávéház kedves találkozó helye volt a magyar íróknak. Innen kelt szárnyra az abszolutizmus első magyar folyóirata, a Szilágyi Sándor szerkesztette *Emléklapok*.

Nem messze az *Arany Ökörtől* volt a magyar írók másik találkozó helye: a *Komlókert*.

A Vármegyeházával szemközt állott egy egyemeletes ház, közepén széles kapu, a felette lévő ablak felett körszeletben valami dísz, mely a fennmaradt eléggé gyenge fényképen kivehetetlen. Rómer Flóris, a régi Pest kutatója és leírója a pesti házak leírása végén még ezt teszi hozzá:

Igaz-e, hogy a mai *Komlókertben* szállott meg valamikor a *magyar királyi korona*, minthogy e házon ezen jelvény látható?³⁷⁾

A képen nem látható a korona, hacsak az itt most említett ablakfeletti ornamentikában nem a korona az — ami egészen kivehetetlen?

A kapu fölött könyöknyi fekete betűk hirdették, hogy e házban kell keresni a »Komlókert«-et.

Aki Pesten megfordult külföldi nagyság, az el nem került a Komlókertet. 1846 júniusában az ifjabb Strauss János zenekarával Pesten játszott, megérkezése estéjét a Komlókertben töltötte,³⁸⁾ gyönyörködött a nála természetibb muzsikus, a cigány-művész játékában. Valószínű, hogy szerzeményének, amelyet először e hó 16-án a Horváth-kertben játszott el, a *Pesther Csárdásnak*³⁹⁾ impulzusát itt nyerte.

Az itt lejátszódott nevezetesebb eseményekről az egykori sajtó színes részletességgel tesz említést. (Vasárnapi Ujság IV. 1857. évi folyam; *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim I. köt. 55—58. l.)

A »Komlókert« látogatói között mindennapos volt Lisznyai Kálmán — vagy ahogy hívták, Kálmus és írótársasága, de irodalmunk igazi nagyjai is megfordultak itt. Petőfi délutánokat töltött ott hallgatva a cigányzenét és bornemissza lévén — csak ezért járt oda, no meg a társaságért. Kemény Zsigmond, a nagy regényíró és publicista, Gyulai Pál, Tóth Kálmán, Vajda János sem kerültek.

Az arisztokrácia fiatal tagjai közül, akik a magyar világot már a lelkükbe fogadták — szívesen jártak ide, és valószínű, hogy itt lettek rokonszenvesekké a város polgári fiatalsága előtt.

A *Komlókert* — amint a vele szemben lévő megyeháza magyar sziget volt a német városban — úgy volt ez is az; még 1871-ben is így olvassuk az ország legolvasottabb képeslapjában:⁴⁰⁾ »Három néposztálya Pestnek még tökéletesen magyar, t. i. a közúti vaspálya (a »lóvasút«) kocsisa, a

Komlóbeli cigánybanda és a Városház-téri kofa. A cigánybanda pedig magyarrá teszi a hallgatóit — így hát ez áll a Komlókert látogatóira is . . .»

Meg kell említenünk, hogy a Komló vendéglőseinek a sorában ott volt Frank Ignác, aki Szabadi Náci néven híres ember volt és híres még ma is a magyar nóta-történet ismerői előtt. Elég, ha azt említjük meg róla, hogy ő írta Petőfinek ma is énekelt *Befordultam a konyhára* versének a zenéjét.

A Komlókert utolsó tulajdonosa a Prandtner-család, a pénzét a hitetlen emberek csalása vitte el, aztán id. Eberling Antal a háziúr és vászonnagykereskedő, állítólag az ő nagy kapzsisága tette volna végleg tönkre a Komlókertet. Végző bukásáról egy később nagy jelentőségre jutott élelapunk elégiát is énekel.⁴¹⁾

A VÁRMEGYE-UTCA.

Az »Arany Ökör« és a »Zenélő Óra«.

A Hatvani-utcai Grassalkovich hercegi palota telke a Gránátos-utcában leért addig a kis utcáig, melynek a neve a XVII. század elején Új vármegye-ház-utca volt.

A megye t. i. először Budán a Várban vett házat, ahol a rengeteg kiterjedésű és a török hatalmaskodás idején nagyon szertehullott vármegyét újra talpraállítani akarta. A feladat a nehezen hozzáférhető budai várhegyen nem volt könnyű, azért a közigazgatás székházát Pesten kellett megteremteni, és Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegye az Irgalmasok-utcájában három utcára szóló tekintélyes telket szerzett — a dél felé eső fala mentén keletről nyugatra húzódó szűk kis utca arról kapta a nevét.

Ez a név aztán többször változott ; a XVIII. század közepén az akkor épülő megyeházáról *Új megyeház-utca*-nak nevezték, de a lakosság utóbb megszokta már a vármegyeházat itt, és nem volt többé neki új, s így a szomszédjában lévő utcácska neve is a szerint változott — 1804-ben már csak *Komitatgasse* lett, hogy az 1850-ben lelkesen erőszakoskodó magyar világ ebből a hangzatos Vármegyeház-utcát csinálja, mely utóbb Megyeház-utcára egyszerűsödött, és ma a neve Vármegye-utca.⁴²⁾

Az utca a régen Újvilág-nak, majd Újvilág-utcának nevezett mai Semmelweis-utcából lép át a volt Gránátos-utcába, s itt torkolatánál két érdemes épületre sarkalt : a pompás nagy megyeház és az egyemeletes Hauer-féle ház voltak ezek, mely utóbbinak földszintjén volt a *»Zenélő órához«* cégéres kedvelt sörház, első emeletén pedig az elnyomatás idejében hazamentésre szervezkedő íróársadalom kedvelt kávéháza, a Hauer-kávéház : az *»Arany Ökörhöz«*.

A csődbe került hercegi vagyon súlyos terheinek mielőbbi tisztázása végett a palota telkének azt a részét, melyen nem állott épület, kőyavetyén eladták, így vette meg annak sarokrészét Hauer József, aki oda egy nem cifra, de igen nyugodt, kényelmes egyemeletes lakóházat emeltetett. A Gránátos-utcára három, a Vármegyeház-utcára nyolc ablaka nyílt, az utolsó emeleti ablak alatt volt a keskeny kapu.

A VÁRMEGYEHÁZA.

A Gránátos-utca két megyeházat látott. Az első cseréptető, hosszú, egyemeletes ház volt, tágas zöld kapuval, tizenegy zsalugáteres ablakkal az emeleten ; a földszinten ilyenből volt nyolc. A ház előtt végig derékg erős fakorlát, nyilván, hogy amikor a megyehuszárok bejönnek a »megyére«, a lovaikat odakössék. A házfalon lógott egy bekeretezett tábla, amely figyelmeztette a kvártély-csináló tisztet, hogy az épület a katonaszállásolástól és katonaelelmezéstől mentes.

15. Pest-vármegyeháza a Granátéros útszában. (Vasquez)

Ez volt a török hódoltság utáni idők első pesti megyeháza, amelyről fennmaradt egy rövid leírás a múlt század első negyedéből: ⁴³⁾

»A vármegyeház, amelyben a közigazgatás folyik, az invalidus palota délnyugati sarkánál van. Nincsen jelentős külseje, mert egyemeletes dísztelen ház és 1689-ben vették meg a mai céljára és hozták némileg rendbe. De ha a kapun át a terjedelmes udvarra lépünk, annak lábában egy két emelet magas, a legújabb építészeti ízlésnek megfelelő épület ötlük szemünkbe, melynek lebontott oldalfalai közeli felépülésre várnak. Ebben az új részben megtekintésre méltó a gyűlések megtartására szánt terem, életnagyságú aranyrámás képekkel.

»Ebben az épületben megemlítésre méltó a fegyverterem, melyet a rendek 1817-ben alapítottak. Ez a megyeház kápolnájában kapott helyet és minden látogatójának különös tetszésre szolgál.

»A lejárati fölötti táblán e szöveg olvasható :

»Pest Vármegye Nemessei Négyszeri Felkelések után a Had-Piarczán Érdemmel Használt Fegyverekből a Király és Haza oltalmára szerettek Ezer Nyolc-Száz Tizen Hetedik Esztendőben. (1797., 1800., 1805., 1809.)«

»Ez épületen túl háromemelet magas börtön van, s azon túl egy körülfalozott térség a börtönök lakói számára, hogy ott szabad levegőhöz juthassanak.«

Ezt a megyeházat végzete a nagy áradáskor érte utol, mint 827 más házat Pesten — ez is annyira megrepedezett és megdőlt, hogy le kellett bontani, és a tekintetes vármegyének új otthonról kellett gondoskodnia. Zitterbarth Mátyás jónevű építőmester — akivel pár esztendőnek előtte a vármegye már felépíttette a nemzet színházát — hatalmas gránitoszlopos új curiális házat emelt a régi kicsinyes ház helyébe.

A megye — mely akkor már *vezérvármegyének* elismert volt — a régi, hozzá nem méltó szűk ház helyett előkelő palotát építtetett, s ez volt az utca második megyeháza.

Az építkezés befejezésekor az alapköbe helyezett okmány *elmondja a megyeház történetét*. A történelmi jelentőségű irat annakidején könyv-alakban is megjelent,⁴⁴⁾ sajnos azonban már ma alig hozzáférhető. Épp ezért az utca történetével szorosabb kapcsolatban lévő eseményeket, amelyekről a könyv megemlékezik, a következőkben közöljük:

Magyarország 154 esztendei török iga alól felszabadítottván Pest Pilis és Solt megyék Rendei 1689-ik esztendő május 18-án a' Budai várba, hol már a Mohácsi ütközet előtt is szabad udvarházzal bírtak, visszatértek, 's ottan tartották ismét közgyűléseiket.

A gyűléseknek Budán tartását azonban a' megyei Rendei különösen a' Duna jege által téli hónapokban gátolt közlekedés felakadása miatt, alkalmatlannak tapasztalván, a' már feljebb említett május 18-iki közgyűlésen, az ország nádorának és kir. helytartónak herceg Eszterházy Pálnak indítványára Pest városában egy háznak vétele határozatott el 's az e' célra kívántató költségek fedezhetése végett minden porta után 10 tallér vettetett-ki.

Ezután a' gyűlések majd Budán, majd Kecskeméten, Nagy-Körösön és Pesten is a' királyi erősségekben tartattak.

Beszédetvén a' ház megszerezhetése végett kivetett költségek, 1696-ik esztendei december 15-én napján megvétetett hadi biztos eggensdorffi Pachner János Richárdnak Pesten az akkori irgalmas barátok utcájának nevezett utczában volt 27 öl széles és 94 öl hosszú ház telke 4000 forintért 's a nyugati része közhasználatra azonnal el is készítettett. — — —

Maga épségében állott a' közigazgatási célznak megfelelőleg 1697-ben felépített és 1716 esztendei október 8 tól fogva ismét gyűléshelyül szolgált Pesti ház 1723-ik esztendeig, midőn Buda városában véletlen kiütött tűzveszély a várbéli épületek legnagyobb részét 's azok közt a megyei házat is elhamvasztván, a' puszkaporos raktárnak meggyulása és szétromboltatása által a' megyének pesti háza is, mely a' mennykő beütése által kevéssel azelőtt már különben is sokat szenvedett, tetemesen megrongáltatott, ekkor mind a' két városbeli udvarházak újra felépíttettek.

A' megyének budai háza közhasználatra későbbben szükségesnek nem tartván, 1806-ik évben 18.000 forintokért eladatott báró Eötvösnek, a' Pestit pedig a' megyei nemesség számának szaporodása, nem különben a' börtönök célszerűtlen volta és kevés száma miatt a' Rendei elég tágasnak nem tartván, 1811-ik esztendőben, annak

azelőtt csak nem üresen állott közép részét felépítették, ezen rész az, melyben jelenleg a gyüleési nagy és kis termek, levéltár, számos börtönök és némely tisztii lakhelyek vannak.

1832-ik esztendőben a' megyei nemesség és adózó nép költségén felépítették az udvarház telkének napkeleti, vagyis Újvilág-utca felőli része, melyben ismét a' napoként mindinkább sürgetőbb szükség miatt számos börtön szobák és tisztii lakások készítették. — — —

1838 mártzius 15-kén bekövetkezett hallatlan magasságú árvíz Pest városának egyéb részeihez képest különben elég magas helyen fekvő megyei háznak napkeleti vagyis Újvilág utca felőli udvarházba oly mennyiségben, hogy ott csolnákkal kellett járni — betódulván, egyszersmind annak előtte irgalmas barátok, jelenleg pedig Gránátos utca felőli épületnek, mely hajdan a' gyüleési termet is magában foglalta, de 1811-ik esztendőben jegyzői hivatalos szobáknak által változtatott, a' pinczéjébe és az udvar közepe táján volt csatornán az udvarba is, jóllehet kevesebb mennyiségben mint az Újvilág utca felőli udvarba, bérohant, és ezen régi épületet annyira összereszesztette, hogy különösen a' déli sarkon volt pénztári hivatal és fölötte az első emeleten volt alispáni szállás tökéletesen lakhatatlanná lettek.

Ő császári kir. főhercegsége *József Antal*, ausztriai örökös főherceg és *Magyarország szeretve tisztelt nádora és kiv. helytartója*, mint ezen hármias megyék örökös főispánjának hathatós serkentése és főispáni hivatalának köztisztületben álló helytartója tótprónai báró Prónay Albert úr ő nagysága ösztönzéseik hozzájárultával azonban a' megyei Karok és Rendek a' fentebbiek szerint lakhatatlanná vált kérdéses épületnek azonnali lebontását 's a' kor kívánatainak megfelelő díszszi felépíttetését elhatározták.

Mínthogy pedig a Gránátos-utca az udvarház előtt keskeny volt, a' kocsiútnak az udvarházba könnyebben leendő betérhetőség és az épület díszének emelése végett az utca szélesítésére egy öl szélességű térség az udvarháznak telkéből átengedtetett. Továbbá Pfeil Jánosnak az éjszakai oldalon szomszédságban volt háza 2056 forint 12 kron pengőben megszereztetvén, az épület nyugatnak 5 lábbal a' Gránátos utca felől, 2 öl 4 lábbal pedig a' Sarkantyú-utcában, mely az udvarház éjszakai részén vagyon Kendelényi Ferencz ural 200 pengő forintnak részére lett fizetése mellett eszközölt cseré szerént szélesebbre terveztetett.

Az építés Czitterbarth Mátyás építómesterre bízván e' czélra a' kivántató költségek fejében a' megyei Rendek 100 ezer pengő forint önkényes ajánlattal járultak, 's annak beszédését megrendelvén az építést 1838-ki aug. hónap 6dik napján megkezdették. — — —

A kornak szelid szellemétől vezéreltetett Karok és Rendek a' börtönöknek a' gonosztevők javítására eddigieknél czélszerűbb mód szerint leendő által változtatásukat is szükségesnek találván, e részben már kellő lépések is tétettek, valamint az is elhatároztatott: hogy az első udvarból az újvilág-utca felőli udvarba való átaljárás a' két főkapúval egyenes vonalban, vagy is a nagy terem alatt készitendő bolthajtásos nyílás által eszközöltessék. — — —⁴⁵⁾

Az alapkő ünnepélyes befalazása október 10-én — egy szombati napon — délután 4 órakor történt meg, s a főherceg-nádor-főispán, amint Dubraviczky alispán jelenté, »az alapkövet a nagy lépcső alatt e végre különösen készített helyen kegyelmesen letenni méltóztatott.«⁴⁶⁾

A török hódoltság megszűnése után a német császári kamarai adminisztráció 118 háztelket osztott ki a császári beamterek között, ezek között volt ezen, az akkor 32-es számmal jelzett telek, az Irgalmas barátok-utcája és az Újvilág között. A telket Rómer Flóris szerint⁴⁷⁾ Eggenstorffi Pacher Reinhardt János kapta volna gratis 1695-ben, és ettől vette volna meg a vármegye megyeház-építés céljára; Gárdonyi Albert⁴⁸⁾ pedig Puchner Richardnak írja, de a fenti alapkő-okirat⁴⁹⁾ világosan megmondja, hogy nem Pacher és nem Puchner, hanem eggenstorffi Puchner János Richard hadbiztos volt az, akitől a vármegye 1696 dec. 1-én a háztelket 4000 forintért megvette és mihamarabb hajlékot épített ott a jókora országrész közigazgatása számára.

Az 1838-ban rommá lett megyeház felépítésére — a közmunka és önkéntes megajánlásokon kívül pénzre s annak hiányában: kölcsönre volt szükség. Az építőmester: Zitterbarth még 1838-ban bemutatja az épület terveit, de még elmúlik egy-két esztendő, mire hozzálátnak az építéshez. Már állott a vezérvármegyéhez mindenben méltó nagystílű curiális háza, de még a költségek egy része kifizetetlen volt, s akkor a nemrégiben megalakult Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól vett fel a vármegye ötvenezer forintot, amit a bank 1849-ben készségesen folyósított is, és a megye e tartozását hamarosan letörlesztette.⁵⁰⁾

A megyeház újr épüléséről az akkori sajtó is megemlékezett.⁵¹⁾ Híre ment, hogy Zitterbarth tervet készített és benyújtotta a megyéhez, de általános lehetett annak a tudata is, hogy a vármegye nem hagyja a megroggyant udvarházát egészen összedőlni és éveken át romban heverni, s arról is biztos lehetett, hogy a vármegye nagy apparátusa szükségeli azt az épületet, melynek helyiségeiből kormányozza ezt a kis országnak beillő nagy vármegyét.

Az 1841-ben épült új megyeháza az utcának szép képet adott és a városnak is díszére volt. A magyarság fészkének lehetett venni az invalidusok kaszárnyájával szemben, ahol jobbára csak az elkeseredésből katonának felcsapott, vagy a verbuválók nótájától, csárdásától, borától beleszedült magyar legények szíve dobogott magyarul.

Az épület a magyar nemzeti történelem egy-egy pillanatában szerepet játszott. Kossuth, Széchenyi, Nyáry Pál, Teleki László gróf, a nemzeti nagy akarások harcosai szölottak gyűlési termében. És ott vetették meg alapját a Lánchídnak, a Nemzeti Színháznak, az első magyar takarékpénztárnak, a vakok intézetének és még sok egyéb, ma is fennálló és áldásosan munkálkodó intézménynek.

Kint az utcán, különösen követválasztások alkalmával hemzsegett a nép és leste-várta, hogy a gyakran nagy hullámokat verő közgyűlések és választások mit eredményeznek számára.

A megyeháza csendes napjain is érdekes volt errefelé az utcai élet. A hagyományos és világszerte emlegetett pesti port és sárt itt megvasalt rabok söpörték, kaparták. Könnyű dolga volt a vármegyének, az egész nagy, csaknem 200 négyzetmérföldnyi földdarabról mindig került tízhúsz tagbaszakadt férfi ember, akit ki lehetett parancsolni utca-takarításra.

Egy a múlt század harmincas éveiben nálunk járt bajor származású műszaki rajzoló, Paur Miksa Félix vázlatkönyvében meg is örököltette a söprő és kaparó utcatisztító rabokat.⁵²⁾

De nem látta meg a megyehajdukat, akik a rabokat nyomon kísérték és suhogó nádvevesszőkkel kergették el a vásott utcagyerekeket, akik a rabokat gúnyolták és bosszantották.

De az utcának nemcsak ilyen lehangoló képet nyújtott ez a mindenha területenkívüliséget élvező nagy épület. Főispán-installációk alkalmával a főispánt hatlovas hintó hozta a megye udvarházának kapuja alá, a fogat előtt a megye lovaskatonái vágattak harsány kürtszóval hirdelve, hogy a megye élére új királyi ember került és az most megy elfoglalni azt a hatalmas bőrös karosszéket, amely a gyűlésterem díszje volt, a magyar

ipar remeke, melyet a vármegye 1835-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adott át megőrzés végett.⁵³⁾

A négyudvaros nagy épülettömb a Gránátos-utcának különösen jelentős díszet adott. A régi nemes vármegye, a nemzeti élet nagy tényezője jelentette az alkotmányos magyarság erejét, hatalmát, tekintélyét.

A Városház-utca ezeket a nagyszerű ősi tulajdonokat már-már észre sem veszi.

A *laudator temporis acti* keseregve látja, hogy mint halványul el a nagy multnak minden hagyományos szépsége...

A KIS TÉR, VAGY A HÁROMSZEG.

Schmall Lajosnak »Buda-Pest utcái és terei«-ről írt könyvében azt találom, hogy a Gránátos-utcát 1870 tájt hivatalos néven *Háromszeg-utcának* is hívták.⁵⁴⁾

Miért Háromszeg-utca? Valószínűleg a makra magyarok mondták így, akik a Grenadéros-utca nevében a *Grenadiert*, a kétfejű sast, a »svargelb« zászlót, az osztrákot, a németet látták és minden eszközzel és módon a mellett harcoltak, hogy a magyar főváros végre már legyen egészen magyarrá.

Nem tudok más magyarázatot erre, mint hogy arról az így-úgy háromszögnek látszó kis térről nevezték, amely az akkori Rostély- és a Sarkantyús-utca torkolata, e két utcát elválasztó házsora erre eső homlokzata, a vármegyeháza, a Gránátos-utca nyugati házsora és az Invalidus-ház, illetve a Károly-kaszárnya között szerénykedik.

A kis tér semmi városrendezőnek nem köszöni a létét. Nem mérnök szabta ki, de a helyzet teremtette meg. A régi inzsellér kitűzte a rokkantak kaszárnyájának a helyét, úgy ahogy legjobban feküdt akkor a »kéznek«. Keletnek a bástyafal vonala adta meg a főirányt, és így jött az a rézsút homlokzat nyugatról keletnek. Aztán ott volt az a telek, amelyet a vármegye megvásárolt és arra azt a vályogból rakott egyemeletes curiális házát csapta, amelynek a vonala megint csak rézsútosan ment — de ellenkező irányban, mint a rokkantaké — úgyhogy a két épület kelet felé annyira elhajlik egymástól, hogy a keleti végen hatszor olyan messze esnek egymástól, mint a nyugatin. Ez adta meg aztán az így keletkezett kis térnek az alakját. Ebből a szélesebb szabálytalan útrészből, mely keletkezésekor a Vármegyeköz-nek nevezett kis átjáróhoz számított (a Vármegyeköz lett utóbb Sarkantyús-utcává, amelyből Dalmady Győző-utca lett), majd a szomszédos Gabler-utca (ebből a német Gitter-Gasse, magyarra fordítva Rostély-utca) nyílt ugyancsak keletnek. — Véletlenség volt tehát, hogy e területből ilyen terecske forma valami lett — s azt a nagy árvíz utáni városrendezésnek köszöni.⁵⁵⁾

Valószínű hát, hogy — ha valóban esett szó úgy a Gránátos-utcáról (mert kutatásaimban ennek sehol sem akadtam nyomára): Háromszeg-utca, annak csak a kis terecske körülbelüli formája az alapja.

Több, mint félszázadon át a kis tér és a Sarkantyús-utca sarkán állott a Wodianer-ház, melyben a közismert nyomda s a nagyon elterjedt

Budapest című képes népi napilap szerkesztősége dolgozott. Az épület 1871-ben épült, és midőn a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a házépítésre az engedélyt megadta — a kis teret akkor Megyeház-térnek nevezi.⁵⁶⁾

Jelentősége nem sok van és nem is volt.

Régi követválasztások alkalmával a fellobogózott megyeház előtt és körül nagy embertömeg hullámozott. Ilyenkor a tér tele volt éljenzőkkel, különben üres, gyérforgalmú szabad tér volt.

A legutóbbi időben dísz kapott abban az igénytelen egyszerű szoborban, mely Kamermayer Károlyt, az egyesülés által megteremtett fővárosnak, Budapestnek első polgármesterét ábrázolja.⁵⁷⁾

A ROKKANTAK HÁZA, UTÓBB KÁROLY-KASZÁRNYA.

A mai Városház-utca legrégebb ismert neve : Szervita-utca⁵⁸⁾ s egyes történetkutatók szerint : *Irgalmasok-utcája*.

A török időben és még utána is egy ideig az utca keleti házsora helyén kőfalkerítés volt egy tágas kapuval.⁵⁹⁾ Az irgalmasok itt a környéken bírtak otthonnal. Szerzetük a betegek és nyomorékok gyógyítását és segítségét gyakorolta, éppen úgy, mint napjainkban is a budai pompás kórházukban.

Még török kézen volt a város, amikor az irgalmas barátok itt megjelentek és a visszafoglalás után 1686-ban ebben az utcában kaptak elhelyezést, s később, amikor e rendnek az egyre erősödő szerviták csak annyit engedtek, hogy a felépült invalidusok házában a betegeket ellássák és a gyógyszertárat vezessék — lassan innen egészen kiszorultak és mindaddig, míg a rokkantak utolsói — midőn őket Nagyszombatba helyezték el — el nem hagyták az épületet s azt az idehelyezett gránátos ezrednek átadták, addig csak az utca nevében szerepeltek még s ott sem soká, mert a katonaságot mindig respektáló város magisztrátusa hamarosan Gránátos-utcát csinált az Irgalmasok-utcájából.

A gránátosok 1790 februárjáig voltak a Károly-kaszárnyává lett Invalidusok palotájának lakói, de ezután is megőrizte az utca nevében emléküket, csak amikor a katonai kincstártól a főváros átvette az épületet és itt teremtette meg a központi városházát, akkor kapta az utca a nevet, amelyet ma is visel. (Ne maradjon itt megemlítés nélkül, hogy a pesti Belváros átépítése előtt volt már a városnak Városház-utcája, a régi nagy Városház-tér keleti oldaláról ment a Rózsa-térre.)

Az 1727-ben rendeltetésének átadott rokkantak palotája — az akkori pest-budai nyelven : Invaliden Palais — építéstörténetét Schoen Arnold megírta ;⁶⁰⁾ ahhoz már alig van hozzátennivaló : amit itt elmondunk, az egy-egy helytörténeti adat, amely az utcatörténetbe vág.

Az *Aggastyanak palotáját*⁶¹⁾ (egy helyen — Vasquez metszetén — ilyen néven is találjuk : »kórkatonák háza») északon a mai Kamermayer Károly-utca, a Szervita-tért a belső körút Károly király-útjának nevezett szakaszával összekötő, hol szélesebb, hol keskenyebb utca határolja. Ez a hódoltság utáni időben a Szervita-utca nevet viselte és lett belőle Sütő-utca, 1866-ban az utca megnyitvatván, a Rokkantak palotáját építettő

III. Károly királyról Károly-utca nevet nyerte, amelyet a város fejlődését vezető Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1874-ben fenntartani rendelt. 1913-ban, a főváros egyesítésének 40 éves évfordulója alkalmából az egyesített Budapest első polgármesteréről Kamermayer Károly-utcának nevezték el s még ez évben az elnevezést a Sütő-utca még azon részére is kiterjesztették, mely ennek az utcának kiszélesített folytatását képezi a Szervita-tér felé.

A keleti oldalon 1868-ig az épület az Új Világ- (ma Semmelweis-) utca felett valamivel véget ért, s azon túl az Ország-útig (Károly király-út) nem katonai építmények, hanem rakodótelepek voltak. 1868-ban történt döntés a kaszárnya ez oldalon tervezett kiépítéséről.

Ekkor olvashatta a magyar olvasó közönség a következő hírt az építés tervéről.⁶²⁾

A kereskedelmi minisztérium a katonai aerariummal megegyezett a Károly-kaszárnya országúti oldalának kiépítésére nézve. Eszerint az épület háromemeletes lesz (tudvalevő, hogy ma kétemeletes) s egy része át lesz engedve a katonaságnak tiszti lakásokra, kaszinóra stb., nagyobb részeken pedig el lesznek helyezve a kereskedelmi minisztérium hivatalos helyiségei, a posta- és táviradaigazgatóságok s földszint a posta-kiadó-hivatalok. (A posta egyrésze még a nyolcvanas években is a mai Gerlóczy-utcai oldalon volt). A szerződés már Ő Felsége elé terjesztetett helybenhagyás végett. Sajnos, hogy az evang. templom felé eső sarkot még nem lehet mindjárt ez alkalommal felépíteni. A katonai hatóság ugyanis e saroktelket a provisorium alatt bérbeadta, s a bérlők egy emeletes épületet (ma is áll) emeltek, mely 20 év múlva a katonai aerarium birtokába megy át. Az egyezkedő felek most közel kétszer annyi kárpótlást ajánlottak a bérlőknek, mint amennyibe az épület került, de a bérlők túlzott követeléseket (150.000 frt.) támasztottak, s így az alkudozások megszakadtak. A kereskedelmi minisztérium és katonai aerarium között most kötött szerződés azonban gondoskodik e sarok kiépítéséről is 1884-re, mint amely évben a bérlők szerződése lejár.

Az Ország-útnak ez a része 1874-ben III. Károly királyról a Károly-körút nevet nyerte, és 1916-ban, a koronázási ünnepség hatása alatt IV. Károly király nevére most már Károly király-útnak nevezték el, de az összeomlás ama nagy megrendülésében ismét visszaállították a régi nevét: Károly-körút, sőt a vörös uralom idején az indítványozott Népakarat-körút helyett lett belőle — rövid ideig: Nép-körút, s csak 1926-ban lett ismét az impozáns úttest véglegesen Károly király-úttá.

A déli oldalon határoló utca először Gabler-Gasse néven volt ismert, az egyik telektulajdonos nevére neveztetvén így. A felső része aztán, lehet, hogy a szóhasonlóság alapján (Gabler—Gitter) Gitter-Gasse, később magyar szóval Rostély-utca nevet nyert s 1900-ban Gerlóczy Károlyról, a főváros kiváló alpolgármesteréről kapta a Gerlóczy-utca nevet.

Annak idején a nagy telektömbön temető volt, s a mai Semmelweis-utca tengelyében utca vágott át azon, melynek neve Szervita-utca volt, s azt körülbelül a városháza középső oszlopos kapuja helyén az Irgalmasok-utcájába torkoló utca keresztelte, ennek a neve Hosszú-utca volt. A teleknek csak nyugat felé eső szélén kőfallal körülvett területén, mely valószínű-

leg cínterem is volt, templom állott. Fennmaradt nyomok arra engednek következtetni,⁶³⁾ hogy a XV. században itt állott a johannita ispotályos lovagok klastroma és szent Miklósnak szentelt temploma, amely a török hódoltság alatt aztán mecsetnek adott helyet — amely a visszavétel után a szerviták első temploma lesz.⁶⁴⁾

A telek dél-nyugati részén, a mai főhomlokzat vonalában egyszerű polgári házak álltak, kis belsőségen, amelyeket a rokkantak háza építéskor meg kellett váltani — viszonylag jó drága pénzen.

Ráday Pál, a reformátusok vezérférfia felesége révén szintén egy ház birtokosa volt itt. A város ezt a házat megbecsülte és megvette, de Ráday ezt a városi határozatot megfellebbezve, a királytól olyan rendelkezést nyert, hogy a városi tanács tartozik Rádaynak a város más részében házhelyet adni. Szokatlan és talán egyedülálló eset, hogy a legfelsőbb rendelkezést a város a hercegprímás elé terjesztette s nála remélte a királyi parancs megváltoztatását — ami persze nem sikerült, de az invalidus-palota számára a Ráday-telek szabaddá lett.

Híre az épületnek nagy volt — aki Pestre, Budára vetődött, nem mulasztotta el, hogy megnézzze, és ha utazását feljegyzésekben megörökítette, a rokkantak palotáját mindig csodálattal említette meg.

Magyar szempontból az épület két tekintetben emlékeztet méltó. A gránátosok kaszárnyájában a magyar kultúra sem volt egészen idegen. 1847 őszén azt olvasta a két magyar haza,⁶⁵⁾ hogy: »több granatosok *Lant és kard* című almanachot fognak kiadni«. Igaz azonban, hogy azt is olvashatták ugyanott és ugyanakkor, hogy ez a »szép idea is meghalt, mielőtt megszülethetett volna«...

Fontosabb és maradandóbb terméke volt a kaszárnyaépületből kikerült Kossuth-bankó. Tyroler József neves rézmetsző itt az épület II. emeletének északnyugati sarokszobájában dolgozott sajtójával, s itt készült a szabadságharc papírpénze.

A városi életre is fontos volt az ötvenes években, amikor a bécsi pénzügyi és esemény-hírek táviratai itt, egy földszinti ablakban voltak olvashatók. Itt volt az irodája a tőzséreknek, akik a vasútállomáson át érkezett sürgönyöket kifüggesztették a nagyközönség számára.⁶⁶⁾

A rokkantak háza, úgy a granatéros kaszárnya, a Károly-laktanya — a monarchia, de különösen a magyar kérdésekben mindig aggályoskodó és rosszakaratú Ausztria, határozottabban Bécs érdekeit szolgálta. A kétfejű sas és a fekete-sárga zászló extraterritoriális területe volt, magyar benne csak a tiszaujlaki bajuszpedró volt, amelyet a magyar legények a ládájuk alján tartogattak.

Azután, hogy erről a területről elrepült a heraldikai csodamadár, és a kétszínű zászló háromszínűre változott, megváltozott a hatalmas épület levegője is.

A Széchenyi primás egykori csejtei uradalma most nem magyar: tót földön van, de az abból épült palota-óriás most egészen magyar.

A monarchia rokkant harcosai számára emelt kaszárnyaépület ország-világ előtt ismeretessé lett. Az idegenek, akik Európa kultúrterületének legkeletibb fővárosába vetődtek — mind megnézték és Pestről szóló feljegyzéseikben nem felejtkeztek meg annak dícséretéről.⁶⁷⁾ A magyar

leírások között kitűnik egy verses leírás, mely a testőr-írók egyikétől, Nagybartsai Barcsay Ábrahám magyar királyi testőr ezredesétől származik. 1789-ben jelent meg nyomtatásban⁶⁸⁾ és címe: *Egy sebes katonának sóhajtsa a megtörődött vitézeknek számokra épült pesti nagy házára.*

A ZSIBÁRUS-UTCA.

Ma persze más a neve: Párizsi-utcának hívják.

A török hódoltság megszűnése után a császári közigazgatás ezt az utcát, mely a régi Űri-(ma Petőfi Sándor-)utcát átvágva a Gránátos-utcától a Váci-utcáig ért, két utcának vette. A felső részét, amelyik az Irgalmasok-utcájától az Űri-utcáig tartott, német szóval Zwerchgasse-nak nevezte el. Zwerch alatt pedig az átvágót, a keresztvonalat értik, így hát az utcácska neve Kereszt-utca volt. Az alsó darabnak pedig akkor Vám-utca volt a neve.⁶⁹⁾

1804-ben a német polgárság már nem e neveken emlegette, hanem Trödlergasse volt az ő nyelvén.⁷⁰⁾ Ezt a nevet pedig valószínűleg onnan kapta, hogy ez a jó helyen fekvő utca lehetett a régi Pest Teleki-tere, itt tanyázhattak a mindennel kereskedő öszeresek, ócskások, zсібárusok. (A zсібárusok mellett madárkereskedések voltak, amint a már többször említett német verses leírásban találjuk.)⁷¹⁾ A magyar világban aztán Zsibárus-utca lett és a három város egyesítésekor (1873) meg is tartotta ezt a nevet és csak 1903-ban lett belőle az, ami ma: Párizsi-utca.

A régi időben a Gránátos-utcai egyik sarkán volt a Szervita-rend klostromának a kertje, a másik sarkon volt az Űri-utcai házsor 15-ös számú telkének a vége.⁷²⁾ Ez a sarok utóbb, az újabb számozás alkalmával a 604-es számot kapta,⁷³⁾ amire aztán egy egyemeletes szilárd ház épült; gazdag, vagyonát féltő ember építhette, hogy földszinti ablakait sűrű vasráccsal látta el.⁷⁴⁾ Ezt a házat Bierbauer Virgil ismeretes térképén mint 1809 előtt épült házat jelzi.⁷⁵⁾

Idő múltával a túlsó saroktelek sokat foglalkoztatta a legnagyobb magyart, aki itt akarta felépíttetni az első ipariskolát.

A faszor szegélyezte utcarész — a Szervita-rend gazdasági udvarának és kertjének kőfalától volt egyhangú. A város közepén nem is lehetett megtúrni, hogy egy akkora értékes telek a falusi élet formáit mutassa. A közeli Szent Ferencrendiek rendháza már jóval a törökidő előtt azon a helyen volt, ennek ellenére szintén le kellett, hogy mondjanak jóval nagyobb kertjükéről és udvarukról, jóllehet történelmi alapon több joggal bírhattak a városban.

A telek sorsán sokan törték a fejüket. A sokak között volt gróf Széchenyi István, aki 1836 óta foglalkozik a Pesten felállítandó műegyetem kérdésével, amikor a helytartótanács, a magyarellenes Bécs szöcsöve kijelenti, hogy Magyarországnak nem kell műegyetem, csak ipariskola (1842). Széchenyi ezt is elfogadja s attól kezdve e mellett izgat.

1846 október 7-én először veti fel a gondolatot, hogy azt a fontos és nélkülözhetetlen iskolát csak a szerviták telkén lehet felépíteni.⁷⁶⁾ Károlyi Istvánhoz, a gróf Teleki gyermekek akkori kiváló nevelőjéhez írott levelében ezt mondja:

»Barátom, valóban különös kockája a sorsnak, — hogy ön tegnap körül belül szintazon tájban írt nekem a serviták zárdájáról, mint mikor én kerestem önt fel szintén ezen ok végett — mai naptól fog függni, az első magyar ipartanodát hová fogják lerakni? a serviták terén-e? vagy odakint valahol a homokbuckák közt?«⁷⁷⁾

A királyi rendelkezés 1844 június 12-én megadta a lehetőséget, hogy Pesten ipariskola állíttassék fel, de ez a jóváhagyás is úgy történt, hogy a Karok és Rendek körében felháborodást keltsen s így hamarosan testet ne ölthessen. Lehetséges volt hát az iskola felállítását elhalasztani, mert a közvélemény és különösen a magyarság eleje az országgyűlést tette annak bűnbakjául.

Széchenyi annyira beleélte magát a gondolatba, hogy az Ipariskola a Gránátos-, Zsibárus- és Uri-utcák határolta telken legyen, hogy egy rátermett építővel, valószínűleg Hild Józseffel, terveket is dolgoztatott ki és négy homlokzati képet készíttetett arról, mint festene az épület az általa ajánlott telken.

A terveket aztán Széchenyi megküldi István főhercegnek, József főherceg-nádor fiának, amelyeket az fenséges atyjának be is mutat s az eredményről 1846 október 30-án levélben értesíti a grófot.

Széchenyi elgondolása az volt, hogy a Szervita-rend telkét annyira megkurtítja, amennyire a templom méretei megszabják, s az ipariskola a templomot délről, nyugatról és északról majd körülöleli, s az iskolaépület homlokzata dél felé ott lenne, ahol ma a rendház végződik, s azon a téren, amelyet ma a főpostaépület foglal el, befásított közkert pompáznék, ami által a rokkantak remek épülete, az akkori Károly-kaszárnya középrése nyílt térre tekintene; Kazinczy alább említendő s jóval korábbi, 1828. évi pesti útján leírt gondolata legalább részben ekként valóra válnék.

Így terjesztette az életrevaló tervet a főherceg-nádor elé, akinek, mint István főhercegnek a grófhhoz intézett leveléből tudjuk,⁷⁸⁾ »kevés észrevétellel tetszését vette észre.«

»A mi a technikai intézetet illeti — írja — úgy atyámnak annak külseje, a Szervitatéri homlokzat a gránátos kaszárnya felőli, a virágboltokkal és az ujonan készítenő tér felőli *igen tetszett* — különösen kedvezően nyilatkozott az utóbbi felől...« Néhány ide nem vágó megjegyzés után azt írja még, hogy véleménye szerint »nem lesz további nehézség a telek szűkítése és az új tér létesítése ellen! (Vajjon fákkal-e, ezt más kérdésnek tartom.)«

Ez utóbbi zárójelbe szorított mondat kétségtelenül a nádor ama felfogására tett célzás, hogy fák a vidékre valók, a város csak házakból álljon — aminek átkát különösen Belvárosunk ma is sínyli.

1846 augusztus 23-án V. Ferdinánd legfelső elhatározásával elrendelte, hogy a kir. Ipartanoda (melyből évtizedek múlva majd ki fog nőni a Műegyetem) József nádor öfensége érdemeinek megörökítésére a József Ipartanoda nevet viselje — de a kegyelmes leirat egyszersmind lefújta a Széchenyi szép és okos Gránátos- és Uri-utcai tervét s az iskolának helyet az egyetem épületében rendelt.⁷⁹⁾ Pedig itthon már a serviták telke mint elfogadott biztos terv volt szóban, annak megváltására a tanulmányi alapból 300.000 forintnyi összeg már engedélyezve is volt, és Kopácsy

József hercegprímás a kérdést megértéssel és jóindulattal tárgyalta is, de 1847-ben bekövetkezett halálával a nagyszerű terv örökre megsemmisült.⁸⁰⁾

A FŐPOSTA ÉPÜLETE.

A negyvenes években már elégedetlenség ütötte fel a fejét a magyar földön a posta miatt. Hiába szervezte meg a kir. posta a magyarországi postajárásokat — bizony nagyon sok volt ellene a jogos panasza. Már a közönség igényesebb lett, idejére kívánta meg az újságlapját, és a levelezés sem volt »olyan hetedrangú kérdés« előtte, mint eddig általában, és a város kereskedelme is folyton nőtt. Egyszer aztán olvashatta is az ország Nagy Ignác *Budapesti Hírharang* című rovatában, hogy :

»Pesten postaház fog építtetni s végre talán azt is megérjük, hogy például Szatmár megyéből hamarabb Pestre érkeznek a levelek, mint Párisból . . .«⁸¹⁾

De ez is csak olyan volt, mint a hírharang, ha elkondult — elszállt, és még sokáig a régi maradi állapot járta. A pestiekre nézve nagyon súlyos volt az a helyzet, hogy az ő postájuk nem volt önálló posta, hanem csak fiálisa volt a budai postának — s hogy egyebet ne mondjunk : így téli időben soha nem lehetett tudni, mikor kapja meg a balparti főváros a postáját.

A pesti postahely, melyről a Régiposta-utca aztán a nevét nyerte, nem foglalkozott mással, mint az egyszerű levelek továbbításával, és pénzt — például — csak Budán a postahivatalban lehetett feladni, ami olyan nagyforgalmú kereskedővárosnak, mint Pest, nagy hátrányára szolgált.

A postahivatal pedig egyre nőtt, növekedett és több helyet igényelt, s a Régiposta-utcai ház is szűknek bizonyult, mire a posta átment a Trattner—Károlyi-házba, ahonnan ismét továbbállván, az ismét gazdátlanlanná lett Grassalkovich-palota földszintjét foglalta el. Itt volt elég soká a rendőrséggel egy házba szorulva, míg végre az elhelyezés szüksége komollyá vált, és 1871-ben a postavezetőség engedélyt kért postaépület építésére.⁸²⁾ Az 1870. évi XL. t.-c. végre rendelkezett a szervita rendház kongó üres telkének sorsáról.

A főposta és telegráf épületét két, életét szerencsétlenül végző műépítész teremtette meg. Szkalniczky Antal (elborult elmével végezte nagy sikereket aratott életét) és Koch Henrik (a dunaparti Thonet-épület építésénél halálos szerencsétlenség érte) voltak alkotói.

A fejlődő Pest (akkor küszöbén áll annak az epochális változásnak, mely Budapestté fejleszti) egyik fontos, mondhatni világfontosságú épülete, melyről az építés idejében irkáló újdondászok megírják, hogy ez az épület, mire felépül, már szűk lesz az intézmény számára. Az újdondászoknak akkor igazuk is volt, nagyon hamar úgy lett, ahogy megírták. Még két évtizede sem állott, amikor a magyar technikai tudomány egy kiválósága így ír róla : »Rendeltetésének azonban a nagyon felszaporodott kívánalmak miatt alig fog soká megfelelni : már is néhány fiók intézetet kellett építeni.«⁸³⁾

16. A Gránátos-utcának a Károly-kaszárnya előtti része.

17. A Gránátos-utca a Szervita-tér felől nézve.

A főpostaépület Gránátos-utcai sarok-feljárójának csarnokában márványtábla hirdeti az épület megalkotásának emlékét.

Felépülvén a palota, a közönség nem csekély büszkeséggel fogadta és szívesen fordult meg benne, különösen, amikor nagytermében az irodalmi társaságok felolvasó ülésüket tartották.⁸⁴⁾

A Gránátos- és Zsibárus-utcák sarkán már állott a nagy palota, mikor a vele szemközi sarkon az az egyemeletes ház még állott, melyet már fentebb említettünk. Az az egykor — az ötvenes években — a Pasgal-örökösök tulajdonát képező, régebben 459-es, azután 9-es számú ház 1874-ben Ringauf Hugó tulajdona, aki annak telkét három részre felosztva eladja, s arra három épület épül.⁸⁵⁾ Akkor a Zsibárus-utcának csak az alsó részén volt két számozott háza, így a felosztott telek csak a Gránátos-utcai sarkon volt, mert az Úri-utcai sarkon Bene Ferencnek, a neves orvosnak a háza volt a Gránátos-utcai telek határa.

A SZERVITÁK ÉPÜLETEI.

A mai Szervita-teret⁸⁶⁾ a városfejlődés természetes rendje teremtette meg. A tér maga kb. 1000 négyszögöl elhanyagolt, tervezéstelen, minden perspektíva nélküli, dísz- és méltóságot nélkülöző terület volt. Pedig a város legforgalmasabb észak-déli irányú utcája csusztázza, és itt épült fel az 1223-ban alapított Szűz Mária szolgái rendjének (Ordo Servorum Beatae Mariae Virginis), a köznyelven szervitáknak a rendháza és Szent Annának szentelt temploma; ide sarkal a III. Károly király építette rokkantak háza, ebbe torkol az az utca, mely ama főutcától a legrövidebb vonalban a városbástyák alá vezetett, ma Kamermayer Károly-utca, és az az utca, mely az invalidusok házának és Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék székházának homlokzatával ékes, s amely közvetlen útvonal a Ferencsek templomához és ahhoz a főútvonalhoz, mely Hatvan—Eger felé nyitja meg a nagyvilágot.

Ez az utóbbi utca az egykor Irgalmasok-utcájának és előbb Kalács-sütő-utcának, utóbb Gránátos-utcának nevezett mai Városház-utca, s ennek északi sarkán áll a szerviták temploma és rendházának keleti oldala.

A szervita-telek történetét 1735-ig körültekintően és az akkori ismeretekhez képest részletesen megírta alapvető művében Römer; ⁸⁷⁾ mégis arról néhány szóval itt is meg kell emlékeznünk.

A török időkben, vagy talán még annak előtte is itt, e földdarabon temető volt; mikor a múlt század hetvenes éveiben a mai főpostaépület földmunkáit végezték, garmada emberi csontra találtak a munkások.

A szerviták a visszafoglalás után mindjárt kapnak engedélyt a letelepülésre (1688-ban), de a szükséges építkezésük ügye a hosszú ideig tartott huza-vona után, meg az invalidusházba északnak beékelődő nagy mecset kérdése miatt is jó soká elhúzódott, és csak évtizedek múltán építkezhetek ott, ahol otthonuk ma is fennáll. Kolostoruknak a tér felé álló része 1722-ben, hátsó része pedig csak 1777-ben épült fel.

A rendház rajza fennmaradt,⁸⁸⁾ s abból is látjuk, hogy a zárda a telek kisebb részét foglalta el, míg a nagyobb része kőfallal körülépített kert, és abban több gazdasági épület állt. A telket nem bírta zavartalanul a rend, nem szólva arról, hogy a telket úgy kapták meg, hogy az csak ideiglenesen az övék, s rendházukat és templomukat rövid idő múltán máshol építhetik fel, s hogy II. József vallási politikája őket is fenyegette, de utóbb is még a múlt század elején szépészeti céllal el akarták venni kertjüket, hogy így a Károly-kaszárnya homlokzata szabadon álljon. De a terv — mint fentebb olvasható — nem vált valóra.

Már II. Józsefnek nem tetszett, hogy az invalidusok pompás palotájának homlokzata elől elfogja a kilátást a szerviták épületcsoportja, és felvetette a gondolatot, hogy a rend abban kapjon kárpótlást, hogy a lipótvárosi plébániát nyeri. Még vagy harmincegy esztendeig volt szőnyegen ez a kérdés, de akkor végleg eltűnt a város égető kérdéseinek sorából.

József főherceg-nádor szabályozási tervében is szerepel a gondolat, hogy a kis-tér déli házsorát magánépületekkel építi be; így Hild János építőmesternek 1805-ben készített szabályozási terve⁸⁹⁾ már úgy rajzolja meg a kis-teret, hogy a szerviták egyházát s kolostorát a »Lipótvárosba«, a Szent István-bazilika helyére kívánja.

Mikor már régen elcsendesült az áthelyezés vitájának hol csendes, hol hangosabb zaja — újra felvetődött egy pillanatra a kérdés 1855-ben, a legolvasottabb magyar képeslapban a hír:⁹⁰⁾

A Szervita Atyák zárdáját Pesten több év folyamán majd így, majd amúgy módosítják a különböző napihírek. Még nemrég arról beszéltek, hogy a terjedelmes épület Őri-utcai része csinos boltokká fog átalakulni, ami bizonyosan szép évi jövedelmet hajtott s a népes utca díszét is tetemesen emelte volna. Legközelebb egy német lap azt a hírt közli, hogy ő eminenciája a bíbornok-hercegprímás régóta szándékozik állandó lakhelyét a főpapi hatóságokkal együtt Pestre áttenni s az állandó primási palota a szervita atyák terjedelmes telkén fogna fölemelkedni, melynek építkezési fedezésére már áruba is vannak bocsátva a budai és pozsonyi primási lakok, de még eddigelé nem akadt olly vevő, kivél végalkura lehetett volna lépni.

Persze — mint utóbb a tények bebizonyították — ez a hír is az újdondász hatásvadászatának silány zsákmánya volt.

A Szervita-rend a tér előkelőségéhez a maga részéről már kezdetben hozzá óhajtott járulni. A tér tulajdonjogát megszerelve először annak közepére egy magas oszlopon álló Szentháromság-szobrot csináltatott. De a tér közepén állott épület lebontatván, most teljességében megnyílt a terület, s a rendnek az a célja, hogy szentegyházának méltó előtere legyen, így megsemmisült, mert a marhahajcsárok, akik a Duna-Tisza közéről állatjaikat Budára és a Dunántúlra terelték, itt tartottak pihenőt mindaddig, míg a hajóhídon nem terelheték át azokat. Így a tér szennyes piactérré lett, ahol a szarvasmarhák tanyáztak, és mindig rengeteg piszok hevert. Ez az állapot csak a Lánchíd megnyitásával szűnt meg.

A szerviták templomát és rendházát a hatóság és a közönség egyaránt nem szívelhette ott, ahová akkor hirtelenében fölépíttetni engedték. Már régen folyt a vita: mi történjék a kitűnő helyen lévő, túlméretezett épület-

tömbbel és tátongó gazdasági udvarával s a kerttel? Már a mult század első évtizedében úgy tervezték, hogy a kaszárnya építészeti szépségei érdekében a klostromkert dísztelen kőkerítését lebontják, aztán arra is vetődött a gondolat, hátha a klostrom és templom egész épülettömbjét eltüntetnék onnan? Először általában az akkor keletkező Lipótvárosba szánták valahová, aztán ismét csak a lipótvárosi plébániát jelölték ki számukra.

Az épületek ellen sok kifogás volt. A szépérzékűeknek bántotta a szemét. Kazinczy 1828. évi pesti tartózkodásakor nagy elégedetlenségének ad kifejezést:

»A Serviták' klostroma és kertje még mindig bosszantja a VI. Károly alatt Fischer von Erlach rajzolatja szerint épült Invalidus-házat, mely most nem az többé — Eljön az idő előbb utóbb, hogy a Serviták ezen királyi mív elől elsepretnék; (s ehhez még hozzáteszi e pár szót, amelyet utóbb kitörül :) s azt minden óhajtja, aki itt elmegyen.«⁹¹⁾

Hiába kívánták kiszabadítani azt a szép épületet a szorítóból: a tervek tervek maradtak, s a szerviták ma is a Szervita-tér lakói.

De a rend maga is szükségét érezte, hogy hozzájáruljon a város a tér szépítéséhez, ezért a konvent a régi sivár rendház helyett új, artisztikus hatású épületet emelt, majd pedig a templom külsejét hozta rendbe. 1873-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsához fordult s engedélyt kért »a szervita Convent templom tornyainak [így!] átalakításához«, amit a tanács meg is adott.⁹²⁾

A Közmunkák Tanácsa 1873-ban kívánta rendezni a teret; a rendezés főcélzata a díszítés volt, a »parkirozás« — és az, hogy »a park minden esetre rácsozattal lesz környezendő«.⁹³⁾

A régi Gránátos-utca nyugati sorának északi sarkán áll a templom, melynek alapkövét 1725 szeptember 8-án tették le s melynek ünnepélyes felszentelése 1732 augusztus 22-én történt.⁹⁴⁾

A szerviták telkének ezen az oldalán állott a saroképületet képező templom, melynek fala lábánál földszintes alacsony bazárépületet raktak üzletek és árusok számára.⁹⁵⁾

Alt Rudolf, a régi városképek nagynevű alkotója kőrajzáról leolvashatjuk az utca képét. A vásáros bódé előtt fasor volt, mely azonban csak ennek az utcának első utcasarkáig állt, mert a Fővárosi Múzeum egy másik rajza szerint a Zsibárus-utcán túl már nincsenek fák.⁹⁶⁾

Az árusok alacsony épülete — mint az egykorú képek hirdetik — nem ért a telek végéig. Valószínűleg úgy volt akkor is, amint az ma van, hogy csak addig ért, ameddig a templom. Innen a rendház kertjét kerítő kőfal következett s az ment a Zsibárus-utcaig s azon lekanyarodott a régi Úri-utcai sarokig. Hihetőleg a kert kerítésének erre az utcára is volt kapuja. A rend t. i. fészereket, istállókat és ólakat adott bérbe itt a városbeliek állatjai számára, s azért kellett, hogy errefelé is nyíljék kapuja.

A rendház nagy telkét a rend már régen hasznosítani óhajtotta. Nem elégedett meg a bérbeadott gazdasági épületek jövedelmeivel, de már 1844 őszén bemutatott az akkor fennállott Szépítési Bizottságnak egy háromemeletes bérháztervet, ámde akkor az fel nem épülhetett, aminek fő oka volt, hogy a rend ezidétt már nem rendelkezhetett kertjével,

mert azt a város — bizonyos ellenszolgáltatások fejében — köztérnek jelentette ki és 1845-ben olyértelmű határozatot hozott, hogy a rend egész beépített és be nem épített telkét megveszi az akkor már kibontakozott és szépen fejlődött városhoz méltó iskola és közkert számára. Az iskola, amely itt létesült volna, az ipariskola,⁹⁷⁾ melynek főtervezője Széchenyi volt.

Ez a terv, bármennyire is szorgalmazta a legnagyobb magyar, és akarta a város választott polgársága — nem vált valóra, egyrészt, mert a rend protektorai hatáskörben működtek, másrészt az ipariskola ügye is más vágányra került.

A telek csak 1870 tavaszán jutott végleges rendeltetéshez. Akkor vette meg a kincstár a szerviták telkének egy nagy részét a tervezett s utóbb fel is épített postapalota számára.⁹⁸⁾

A PILVAX-KÖZ.

Az újjraépülő Belváros Gránátos-utcájának nyugati házsora a Hatvani-utcától a Zsibárus-utcáig megtöretlen volt. Átjárni a házsoron lehetett két helyen is: ott volt a széles nagy Trattner—Károlyi-ház, mely szinte arra épült, hogy a Vármegye-utca folytatásaként az Újvilág-utcaiakat rövidséggel az Úri-utcába juttassa, a másik volt a Libasinszky-ház, mely szűk kapunyílásával a Gránátos-utcán és még szűkebbel az Úri-utcában nem is árulta el, hogy »durchhaus« (amint az akkori Pestbéliek mondták). Csak a bennfentesek tudták, hogy az, és mindenki inkább a Trattner-házon járt át, mint az utóbbin. Ezt az átjáróházat főképp az Úri-utcai kávéház törzsvendégei használták, ha erről jöttek.

Ez az Úri-utcai kávéház volt a Pilvax. A híres-neves történelmi hely, amelynek emlékét maradandóvá tették az örökemlékezetes márciusi napok.

Mikor a Gránátos-utcai házsorra kimondatott az *esse delendam*, a várostervezők helyett a telektulajdonosok gondolata volt, hogy a Sarkantyús- és Rostély-utca egyesüléséből előálló kis tér az egykori háromszögön keresztül nyerjen közvetlen összeköttetést az Úri-utcán át a Váci-utcával, és így a Károly-körút egyszerre közelebb jusson a város legelőkelőbb útvonalához, meg a Dunasorhoz.

Ezt a közvetlen kapcsolatot az a nem is túlrövid magánutca teremti meg most, mely a régi Komlókert és a szomszéd házak helyén épült két hatalmas, ötemeletes bérpalota között, magántulajdonban lévő területen megy át.

A két utcára szóló nagy telken két bérpalota épült. Mindkettőnek van a Városház-utcán és a két utca közt nyitott magánutcán házzámmal bíró kapuja.

A kitűnő helyen lévő nagy háztelkeket a Városház-utcai Házépítő részvénytársaság váltotta magához és arra építette a Városház-utca 10- és 12-es számú házakat úgy, hogy azok között a normális szélességnek megfelelő átjárót nyitott, átadva azt mind a gyalog-, mind a kocsiforgalomnak.

Az átjáró tehát magántulajdon, és mivel az a ház, melyben a régi emlékezetes Pilvax-kávéház (megszűnése idején Sőja-kávéház volt a neve)

nagy történelmi szerepét végigjátszotta, a telek délnyugati sarkán állt: ezt az átjárót annak emlékére Pilvax-köznek nevezték el. A folytatásában levő Haris-bazár útteste szintén magántulajdon, s hogy annak magántulajdon voltát időnkint feltüntesse, a tulajdonos azt évenként a nyár folyamán egy napra elzárta a forgalom elől. Míg a Haris-bazár közterület-jellegét az 1940. évben az épületek tulajdonosnőjének kérelmére a Közmunkatanács, a háztulajdonos tulajdonjogának elismerésével, a maga részéről megállapította,⁹⁹⁾ ez a Pilvax-közzel is megtörtént.¹⁰⁰⁾

A Pilvax-köz története különben nem is a Gránátos-utca történetének részlete, az már átjön a Városház-utca életrajzába.

Rexa Dezső

JEGYZETEK.

¹⁾ *Gr. Széchenyi István Naplói.* Szerkesztette Viszota Gyula. II. köt. 49. I. 1820 július 16-i feljegyzés.

²⁾ *Budapesti Híradó.* Szerk. gr. Desseffy József. 1847. Nagy Ignác Budapesti Hírharang rovatában.

³⁾ *Schmall Lajos*: A pesti régi városház története. 47. I.

⁴⁾ *Vas. Ujs.* 1855 okt. 21: 427. 340. I.

⁵⁾ Még 1878-ban is jelenik meg Jókai *Ústökös*-ében két Jankó rajzolta kép A szép tavasz címen. A kép alatti szöveg:

Azok a boldog pestiek! Délelőtt a járdákat tisztogatják — délután meg a kocsu utjaikat!

Délelőtt a járda sarát a kocsu-utra, délután a kocsu ut sarát a járdára seprik. (1878 márc. 10, 112. és 113. I.)

⁶⁾ *Badics Fevenc*: Fáy András életrajza. Bp. 1890. 218. lap. Az idézet Fáy egyik Pestről írt levéltörődékének részlete. *Felső-Magyarországi Minerva* 1825.

⁷⁾ *Gróf Széchenyi István Naplói.* (Viszota) IV. kötet. 1830—1836. Bp. 1934. LXXII. I.

⁸⁾ *Két nagyságos elme költeményes szüleményei.* 113. I.

⁹⁾ L. a Rómer Flóris készítette Pest térvázlata után készült rajzot *Pest Sz. kir. Városa 1758.-ban* címmel a *Révai Lexikon* »Budapest« cikke mellett a IV. kötetben. (30. és 31. lap között.)

¹⁰⁾ Rupp Jakabnak ismert és gyakran idézett művében: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története.* Pest 1868, 268. I. 1537-ből leír egy okmányt, melyből valószínűnek látszik, hogy ennek az utcának akkor Kalácsütő-utca lett volna a neve, de e néven az utcának csak a mai városháza sarkától a mai Kossuth Lajos-utcaig érő részét nevezi így. Az irgalmasokról csak a törököktől való visszahódítás után nevezték el.

¹¹⁾ Regal Miksa Lajos császári altábornagy jelentése és Hölbling J. bécsi építőmester térrajza 1715-ből a bécsi hadilevéltárban. Lásd: *Schoen Arnold*: A budapesti városháza. Budapest 1930. 12, 13. I.

¹²⁾ Rómer idézett művében 115, 167. I.

¹³⁾ *A régi Pest* melléklete a 108. laphoz. *Pest sz. kir. városa 1758-ban.*

¹⁴⁾ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bp. 1899. Az I. köt.: Pest városa az 1687—1716. években című térképmelléklete.

¹⁵⁾ *Tanulmányok Budapest múltjából.* I. köt. (1932.) Szemléltető térkép a pesti építőmesterek munkásságáról. 1809—1847.

¹⁶⁾ *Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen.*

¹⁷⁾ *Pester Häuser Schema.* Pest 1858. 11. I.

¹⁸⁾ 1847. II. félév 6. szám (aug. 8.) 192. I.

¹⁹⁾ Tanácsulési jegyzőkönyv 1873 márc. 13-án. 375. szám.

²⁰⁾ *Kazinczy Fevenc levelezése* III. kötet 1803—1805. Bp., 1892. Kazinczy levele Kozma Gergelynek. Tatáról Májusnak 25 d. 1803. 62. I.

- ²¹⁾ 1845. II. félév, 13. sz. IX. 26. 420. l.
- ²²⁾ *Réh Elemér*: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában. Bp. 1932. több helyen.
- ²³⁾ Lásd a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1878 jan. 31-i ülési jegyzőkönyvét. 1625/877. sz. a.
- ²⁴⁾ Főv. Közm. Tanácsa ltára.
- ²⁵⁾ Ezt a helyzetet szemléletessé teszi Siklóssy Lászlónak a fővárosi közmunkák történetét tárgyaló kötete: *Hogyan épült Budapest* (1870—1930.) Bp. 1931. Itt a 217. lapon lévő kép a Kossuth Lajos-utcát a szabályozási vonalból kiugró Dreher-palotával mutatja.
- ²⁶⁾ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp. 1899. I. köt. 39. l.
- ²⁷⁾ U. o. 206. l.
- ²⁸⁾ *Gárdonyi Albert*: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században. Bp. 1917. 11—13. l.
- ²⁹⁾ *Fábián Gáspár*: Nagy magyar építőművészek. I. Bp. 1936. 5. l.
- ³⁰⁾ *Bierbauer Virgil*: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok Budapest multjából. I. Bp. 1932. 86. l.
- ³¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1824. évf. 22. (márc. 17-i) száma.
- ³²⁾ 1824. évf. III. füz. 120. l.
- ³³⁾ *Pestre*. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. Bp. 1929. 13. lap.
- ³⁴⁾ *Divald Kornél*: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Bp. 1917. 6—7. l.
- ³⁵⁾ *Müller Karl*: Pest wie es leibt und lebt. — Eine treue humoristisch-topographische Biographie in Versen. Pest 1855.
Die »Magyar tudós társaság« —
Im Herz der Stadt sie wohnet,
Wo manch gediegen Dichterwerk
Sie mit dem Preis verlohnet. (8. lap.)
- ³⁶⁾ Magyar Elek könyvében, mely csodálatos szemléletes rajzát adja a régi Pest-Budának és lakói életének, bővebben szól a Libasinszky-családról. *Pesti História*. 15—18. l.
- ³⁷⁾ Idézett műve 129. lapján.
- ³⁸⁾ *Pester Zeitung* 1846 június 14-i számában.
- ³⁹⁾ Opus 23. Az akkori lapok mind megemlékeznek az esetről. Az akkor Pesten írt és először itt bemutatott zenemű még ez évben megjelent a bécsi Kratochwill kiadásában.
- ⁴⁰⁾ *Vasárnapi Ujság*, a 369. lapon.
- ⁴¹⁾ *Borsszem* Jankó I. évf. 36. sz. (1868 szept. 6) 467. l.
- ⁴²⁾ A székesfőváros polgm. III. ügyosztályában őrzött Házzámmutató könyv alapján.
- ⁴³⁾ *Schams Franz*: Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungarn. Pest. 404. l.
- ⁴⁴⁾ *Társalkodó* 1841 október 20.
- ⁴⁵⁾ A *Társalkodó* ehhez hozzáteszi: »Ezen pestmegyei háznak történet-rajza Trattner-Károlyi intézetében különös gonddal nyomtatott n. 8. r. 14 lapos bekötött könyvecske alakban osztatott ki az alapkő-letételek.« — A nyomtatvány ma a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az 1841 nov. 16-án tartott közgyűlésen 6054. sz. alatt Dubraviczky Simon alispán jelentést tett a lezajlott ünnepségről s már szeptember 3-án a nádor-főispánnak felterjesztett nyomtatványnak hat példányát megőrzés végett kiadta a levéltárnak, ahol ma a hat példány közül egyetlen egy sincsen. (*Habent sua fata* . . .) A M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtárának még van. Petrik bibliográfiája kivonatos címét közli, de a példányt nem látta. A könyv teljes címe: EMLÉK IRAT. Melly Tekintetes, Nemes Pest, Pilis és Solt T. E. vármegyék' Pest Szabad Kir. Városban levő Udvarházoknak Gránátos-utca Felőli Részén, AZ ALAP KŐBE Ő CS. Kir. Főherczegsége AZ ORSZÁG NÁDORA Által 1841-ik Évének Október havában letéteztet.
- Kiadta: NAGY ISTVÁN. —
PESTEN, nyomt. Trattner és Károlyi, gránátos- és úri-utczában, 453 és 464 d. szám alatt, a' ns Pest, Pilis és Solt megyék' udvarháza irányában.

- 46) Pest vármegye levéltára az idézett helyen.
- 47) Idézett helyen 120. lap.
- 48) Lásd *Föld és Ember* IV. évf. 19, 97. l.
- 49) Lásd e tanulmány 191. lapján.
- 50) Erről megemlékezik a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941. Száz esztendő emlékei*. Bp. 1941.
- 51) Lásd *Rajzolatok* 1838. évi I. köt. 320. l.
- 52) Lásd a *Fővárosi Könyvtár évkönyve 1941: Jajczay János: Pest-budai figurák a mult század harmincas éveiből*. Max Felix Paur rajzai a Fővárosi könyvtárban. 135. lap, 13. kép.
- 53) Vm. Itár lejtára.
- 54) *Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei*. Bp. 1906. 114. l.
- 55) Lásd Bierbauer Virgil cikkét: *Az 1838. évi árvíz hatása Pest építészetére* a Némethy Károly szerkesztette: *A Pest-Budai árvíz 1838-ban*. Bp. 1938. című monográfia 265—266. lapján.
- 56) Tanácsülési jegyzőkönyv a kmt. levéltárában.
- 57) A szobor vitéz Szabados Béla szobrász műve. Az emléket állító székesfőváros 1942 április havában leplezte le.
- 58) Höbbling J. csász. építőmester 1715-ből származó terrajza (a bécsi Heeresarchivban) így nevezi — ez valószínűleg a hitelesebb adat. — A Vármegyeháza fentebb közölt történeti leírásában (1841) szintén Irgalmasok utcájának mondatik.
- 59) A telek képét kitűnően mutatja Rosenfeld L. F.-nek 1728-ból fennmaradt szépia-rajza (a bécsi Heeresarchivban). A képet közli *Lux Kálmán: A budapesti belvárosi plébániatemplom, Tanulmányok Budapest multjából*. II. 1933, a 8. lap után.
- 60) A budapesti központi városháza. Bp. 1930.
- 61) E néven ír róla az év nélkül, de 1851 után megjelent Hartleben's historisch-romantischer Polyglotten-Führer durch die Städte Pest und Ofen. Pest, Wien und Leipzig. 40. l.
- 62) *Vasárnapi Ujság* 1868. évi tizenötödik évfolyam május 10-i 19. szám, 229. lapján.
- 63) Schoen id. művének 18. lapján a 10. jegyzet felsorolja az erre vonatkozó közleményeket.
- 64) *Budapest műemlékei* szerk. Lechner Jenő Bp. (1924.) Foerk Ernő: A török hódoltság műemlékei 112. l.
- 65) *Életrajzok* 1847 nov. 7-én, a II. köt. 19. számának 610. lapján.
- 66) Müller Károly így verseli meg e fontos üzleti és magánügyet:
 Vom Bahnhof aus der »Telegraf«
 Durch Ofen-Pest gerichtet,
 Im »Invaliden-Palais« uns
 Den Wiener-Cours berichtet. (39. l.)
- 67) Lásd a Lotharingiai herceg pest-budai látogatásáról (1732 szept.) *Hanskarl Erzsébet: Budai, óbudai és pesti hírek* a »Wienerisches Diarium« első ötven évfolyamában (1703—1752). Tanulmányok: kiadja a Főv. Kvt. Budapest XII. sz. (1940.) 35. lap. — Townson Róbert utazása Magyarországon 1793. *Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717 [helyesen 1793]*. Bp. 1891. 478. l.
- 68) *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*. A' költeményes gyűjtemény öregbedésére a' nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre botsátotta Révai Miklós. — Pozsonbann. Loewe Antal betűivel. 1789. (A két nagyságos elme: Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrincz báró versei, Révai verses ajánlásával.) Az idézett vers a 146—148. lapon.
- 69) Lásd Rómer többször idézett művének térképét; Rupp azonban a Kígyó-utcát véli Vám-utcának. Idézett helyen 268. l.
- 70) *Wegweiser durch Pesth* 22. és 25. l.
- 71) Müller Károly idézett művében a 43. lapon:

Im Trödlergassel »Vogelmarkt«
 Der Stieglitz und die Taube,
 Canarienvöglein fütttert sich
 Mit Zucker just im Raube.

- ⁷²⁾ Lásd a Rómer-térképet.
- ⁷³⁾ Lásd az említett 1830. évi térképet.¹
- ⁷⁴⁾ A Károly-kaszárnyát ábrázoló egykorú rajzon, mely Ágai *Utazás Pestről—Budapestre* című könyvében látható a 81. l. előtt. Ennek a háznak a képe látható azon látképen is, melyet Széchenyi felhívására, valószínűleg Hild József neves pesti építő tervezett a Szervita-tér helyére szánt s alább tárgyalandó Iparműtanoda felépítéséről.
- ⁷⁵⁾ Lásd az idézett helyen levő térképet.
- ⁷⁶⁾ Széchenyi *Naplói*.
- ⁷⁷⁾ *Majláth Béla*: Széchenyi István gróf levelei. Bp. 1889—91. III. köt. 442. l.
- ⁷⁸⁾ *Lipthay Sándor*: Adalékok műegyetemünk történetéhez. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönyének 1895. évi folyamában 245. l.
- ⁷⁹⁾ Országos Levéltár 13.652/632—1846.
- ⁸⁰⁾ Ezzel a kérdéssel Szily Kálmán 1883—4. tanévi rektori megnyitó beszédében foglalkozott, mely *Műegyetemünk elhelyezésének kérdése 1836-tól 1882-ig. Rektori beszéd a kir. József Műegyetem új épületének megnyitó ünnepén 1883 nov. 25.* címen megjelent (Bp. 1884) 5—24. l. — Ugyancsak foglalkozik e kérdéssel *Zelovich Kornél* A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története című munkája (Bp. 1922.) 97—99. l.
- ⁸¹⁾ *Budapesti Híradó* 1846.
- ⁸²⁾ Fővárosi Közmunkák Tanácsának levéltára.
- ⁸³⁾ Edvi Illés Aladár: *Budapest műszaki útmutatója*. Kiadta a M. Mérnök- és Építész-Egylet Bp. 1896. 135. l.
- ⁸⁴⁾ *Vasárnapi Ujság* XXIV. évf. 1877. évi nov. 18., 46. szám 732. l.
- ⁸⁵⁾ Közmunkatanács levéltár.
- ⁸⁶⁾ A tér a töröktől történt visszafoglalás után készült mutató, az ú. n. *Zaiger* szerint névtelen, romfedei házhely, melyet a tulajdonostól a rend 1726-ban megvásárolt, azon telekkönyvileg bejegyzett kikötéssel, hogy a tér soha be nem építhető. Az első telekkönyvben (1733.) *Servitengassl* néven szerepel. Ezután kapta a kedélyeskedő, inkább becéző nevet a német lakosság ajkán: *am Platzl*, de az 1804. évi *Wegweiser durch Pesth. Ein Anhang zu dem Adressbuche von Pesth*, már *Servitenplatz* néven nevezi (18. l.). 1850-ben *Szerviták tere* és 1856-ban *Szervita-tér* nevet visel, mely nevet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a három város egyesítésekor 1874-ben fenntartotta.
- ⁸⁷⁾ Rómer Flóris: *A régi Pest*. Bp. 1873. 178—183. l.
- ⁸⁸⁾ *Pestre*. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából (1828). Bp. 1929. XI. tábla. Az első rajzon, melynek eredeti je a szervita rendház tulajdona, a rokkantak házának telke üres. — *Tanulmányok Bp. multjából* III. köt. 1934. 145. l. előtt.
- ⁸⁹⁾ Az eredeti tervet a Budapest Székesfővárosi Múzeum őrzi. Megjelent Schoen Arnold: *Pest-Budai Művészeti Almanach az 1919. esztendőre* 77. l. és Lechner Jenő: *Budapest műemlékei* (1924.) 184. l.
- ⁹⁰⁾ *Vasárnapi Ujság* 1855. évi II. évfolyam 15-ik (ápr. 15-i) számában a 120. l. a Tárogató rovatban.
- ⁹¹⁾ *Pestre*. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. Bp. 1929. 10. l.
- ⁹²⁾ Lásd a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyvét 1873 május 8, a 976-ik sz. a.
- ⁹³⁾ Ugyanott 1873 nov. 27, a 2076-ik sz. a.
- ⁹⁴⁾ *Rupp Jakab*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest 1868. 254. lap.
- ⁹⁵⁾ Lásd: *Buda-Pest. Előadva 32 eredeti rajzolatban Alt Rudolf által*. Rajzolta Sandmann, nyomtatta Rauh János. Pest 1845. XXIX. lap.
- ⁹⁶⁾ A rajzot közli Ágai A.: *Utazás Pestről—Budapestre* 1843—1907. Bp. 1908. a 78. szövegoldal után.
- ⁹⁷⁾ Lásd fentebb a főposta-épület tárgyalásánál.
- ⁹⁸⁾ Lásd Rokken Ferenc cikkét: *A szerviták belvárosi telkei*. A *Historia* mellék-lapjában, a *Pestbudai Emléklapok* V. köt. 1932. 1—4. füzet 72—79. ll.
- ⁹⁹⁾ A Fővárosi Közmunkák Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyve, 1940 május 21. 3288. szám alatt.
- ¹⁰⁰⁾ A Pilvax-köznek a szabályozási tervbe való felvételét a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1941 december 17-én 10.277/1941 sz. határozatával rendelte el.